

2

Α. ΔΕΛΜΟΥΖΟΥ

ΜΑΡΑΣΛΕΙΟ

ΚΑΙ ΖΩΗ

(*Απάντηση σὲ μιὰ κατηγορία*)

(*Ἀναδημοσίευση ἀπὸ τὴ «Δημοκρατία»*)

6—9 Ἰουνίου 1925

ΑΘΗΝΑ
1925

ΕΚΔ. ΕΤΑΙΡΕΙΑ "ΑΘΗΝΑ",
Α. Γ. ΡΑΛΛΗ & ΣΙΑ
6 ΟΔΟΣ ΕΥΡΙΠΙΔΟΥ 6

ΜΑΡΑΣΛΕΙΟ ΚΑΙ ΖΩΗ

Ἡ συστηματικὴ πολεμικὴ πού ἀπὸ καιρὸ κάνουν ὁρισμένους ἐφημερίδες καὶ πρόσωπα ἐκπαιδευτικὰ ἢ ξένα σὴν ἐκπαίδευση, ὑψωσαν σιγὰ σιγὰ γύρω ἀπὸ τὸ Μαράσλειο Διδασκαλεῖο σύννεφα σκόνης, πού τὴν ὥρα τελευταία μὲ τὴν ἀπομάκρυνση τριῶν δημοδιδασκάλων ἀπὸ τὰ πρότυπα τοῦ Διδασκαλείου, θόλωσαν τὴν ἀτμόσφαιρα σὲ βαθμὸ ἀηδιαστικό. Καὶ θὰ περιοριζόμενοι σὲ ὅσα ἔγραψα χθὲς (*) σχετικὰ μὲ τὴν ὑπόθεση τῶν δημοδιδασκάλων, γιατί καὶ αὐτὰ εἶναι ἀρκετὰ γιὰ νὰ δείξουν τὴ σοβαρότητα τῆς πολεμικῆς ἐκστρατείας κατὰ τοῦ Μαράσλειου. Ἐπειδὴ ὅμως ὅσο ἀγνοοῦνται ἀπὸ πολλοὺς οἱ ἀρχές πού μᾶς ὀδηγοῦν στὸ ἔργο μας, θὰ βροῖσκειται σὴν ἄγνοια αὐτῆ γόνιμο ἔδαφος γιὰ κάθε παρεξήγηση ἢ κακὴ πρόθεση, εἶναι ἀπαραίτητο ν' ἀναπτύξω διεξοδικὰ ὁρισμένα βασικὰ σημεῖα τῆς ἐργασίας μας. Καὶ τὸ κάνω ὡς διευθυντῆς τοῦ ἰδρύματος πού ξέρει καλά ποιά γενικότερη σημασία ἔχει ἡ προσπάθεια τοῦ Διδασκαλείου καὶ πόσο δυσκολεύεται μὲ τέτοιους ὅρους ἢ

* Βλέπε Β' μέρος σχετικὰ μὲ τὴν ὑπόθεση τῶν δημοδιδασκάλων.

προσπάθεια αυτή, πού γὰρ νὰ φέρη κάποιους καρπούς χρειάζεται όχι μόνο ήρεμία, ἀλλὰ καὶ χρονικὸ διάστημα ἀρκετό. Γιατὶ ἐργασία ἐκπαιδευτικὴ θὰ εἴπῃ καλλιέργεια ψυχῶν, καὶ ψυχικὴ καλλιέργεια δὲν γίνεται μέσα σὲ ἀδιάκοπη ἀνησχία ἢ σὲ ἀναθυμιάσεις ἀποπνικτικῆς ἢ ἀπὸ μιὰ μέρα στὴν ἄλλη.

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟ ΚΑΙ ΗΘΙΚΟ ΧΑΟΣ

Τὸν περασμένο χρόνο σιγὰ σιγὰ καθιερώθηκε ἀπὸ πραγματικὴ ἀνάγκη μιὰ ὥρα τὴν ἐβδομάδα στὴν Γ' τάξη τοῦ Διδασκαλείου, πού τὴν ὠνομάσαμε ὥρα εὐκαιρίας. Τὴν ὥρα αὐτὴ τὰ παιδιά μποροῦσαν νὰ φέρουν γιὰ κοινὴ συζήτησι στὴν τάξη ὅ,τι πρόβλημα τ' ἀπασχολοῦσε ἔξω ἀπὸ τὸν κύκλο τῶν μαθημάτων των καὶ προκαλοῦσε γενικώτερο ἐνδιαφέρον. Σὲ μιὰ τέτοια ὥρα πρόβαλαν τὰ παιδιά κάποτε τὰ ἑξῆς ζητήματα: ἕνας πρότεινε ν' ἀναπνυχθοῦν οἱ ἔθνοιες: ἔθνομός, ἔθνικισμός καὶ διεθνισμός· ἄλλος: ποιά θέσι ἔχει τὸ μάθημα τῆς ἱστορίας στὸ μεταπολεμικὸ σχολεῖο τρίτος: ποῖο εἶναι τὸ καλύτερο πρόγραμμα γιὰ ἕνα σχολεῖο ἐργασίας· καὶ μιὰ μαθήτρια πρότεινε νὰ συζητηθοῦν τὰ σύγχρονα κοινωνικὰ ρεύματα.

Δὲν εἶναι βέβαια τυχαία σύμπτωση ὅτι τὰ περισσότερα θέματα πού δόθηκαν ἀνδρόμητα ἀπὸ τὰ παιδιά τὴν ἴδια ὥρα, πηγάζουν ἀπὸ τὸν σύγχρονο ἀγῶνα τῶν κοινωνικῶν τάξεων ἢ σχετίζονται ἄμεσα μ'

αὐτόν. Τὸ ἴδιο φαινόμενο παρατήρησα τὰ δυὸ αὐτὰ χρόνια ζώντας μὲ τὰ παιδιά τοῦ Διδασκαλείου. Καὶ δὲν ἦταν μόνον οἱ μαθηταὶ τῆς Γ' τάξεως, πού πολλοὶ τοὺς ζυμωμένοι χρόνια δλόκληρα στὸ στρατὸ ἔζησαν τὶς σύγχρονες συγκλονιστικῆς πολεμικῆς καὶ κοινωνικῆς περιπέτειες τοῦ τόπου μας. Μὰ ὅλα τὰ παιδιά τοῦ Διδασκαλείου, ἰδίως ὅσα εἶναι στὴν ἐφηβικὴ τους ἡλικία, τὰ κοινωνικὰ προβλήματα τὰ ἐνδιαφέρουν ζωηρότατα καὶ συχνὰ τὰ προσβάλλουν καὶ στὴν αἰθουσα τῆς διδασκαλίας καὶ στὴ σχολικὴ τους γενικὰ ζωὴ. Κι ἐδῶ τὸ κύριο δὲν εἶναι μόνον τὸ ὅτι τὰ κοινωνικὰ προβλήματα παίρνουν τώρα σημαντικὴ θέσι στὰ ἐνδιαφέροντα τῶν ἐφήβων, ἀλλὰ καὶ τὸ ὅτι καὶ σ' αὐτὰ καὶ σὲ ὅλο τὸν τρόπο πού σκέπτονται προσβάλλει ἕνας καθολικὸς ξέσκεπος ὀλισμός, τέτοιος πού κάποτε θαρροῖς ὅτι καὶ τὸ παιδὶ ἀκόμη ἔγινε ἕνα πελώριο στομάχι πού μέσα του ἔχει θάψει κάθε πνοὴ ἰδανικοῦ. Ἡ παλιὰ ἀπλοϊκὴ πίστις τοῦ ἀνθρώπου ἔχει κλονιστῆ καὶ μ' αὐτὴν κλονίστηκε κάθε παραδομένη ἀξία τοῦ πολιτισμοῦ. Τὴν ἴδια ἀναμφίβολα παρατήρησι θὰ ἔκανε καὶ τὸ προσωπικὸ τῆς Μέσης Ἐκπαίδευσως μὲ τοὺς ἐφήβους του, ἂν ζοῦσε πραγματικὰ μαζί τοὺς καὶ τὰ ἴδια ἔχουν νὰ μᾶς εἰποῦν ὁ κάθε πατέρας καὶ μητέρα γιὰ τὸ ἀδέσβατο κλονιζόμενον σπιτικό τους. Ἐνα φαινόμενο καθολικὸ σὲ ὅλη τὴ νεολαία σὲ πόλεις καὶ χωριά.

Τέτοιο φαινόμενο ἐξηγεῖται εὐκόλα ἂν κοιτάξῃ κανεὶς ὅλη τὴν πολεμικὴ καὶ μάλιστα τὴ μεταπολε-

μικὴ περίοδο ὄχι μόνο σὶν τόπο μας, ἀλλὰ σὲ ὅλον τὸν κόσμο. Στὸν παγκόσμιον πόλεμον οἱ μεγάλες ἰδέες τῶν ἐθνότητων, τῆς ἐλευθερίας, τῆς δικαιοσύνης κλπ. εἶχαν ὑψωθῆ ὡς σημαῖα ἀπὸ τὰ ἀντιμαχόμενα μέρη, μόλις ὅμως παρουσιαζόταν σύγκρουση τῆς ἰδέας μετὰ τὸ συμφέρον, παραμέριζαν τὴν πρώτη καὶ τὴν ξεσκέπαζαν ἔτσι ὡς πρόφαση μόνον ἔμπροσ ἀπὸ ἓνα χυδαῖο ὕλισμό. Ἡ σκληρότητα καὶ οἱ δυσκολίες τῆς ζωῆς κατὰ τὸν πόλεμον, καὶ προσπάτων ὕστερα ἀπ' αὐτόν, οἱ μεγάλες καὶ ἀπότομες ἐθνικῆς, πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς ἀλλαγῆς, ἢ ἐπανάσταση ἰδίως τοῦ ἐργαζόμενον λαοῦ σὲ κράτη μεγάλα, ἐκλόνησαν τὴν πίστη σὶς καθιερωμένους ἀξίες καὶ μάλιστα ἰς ἠθικῆς, καὶ ὁ πολιτισμὸς μετὰ τὴν πολύχρονη παράδοσή του θεωρήθηκε ὡς σάπιο δημιούργημα μιᾶς τάξεως ποὺ ἔπρεπε νὰ πέσῃ.

Τὸν κλονισμὸ ὅμως πολλῶν καθιερωμένων ἀξιών τὸν εἶχε ἀπὸ χρόνια πρὶν προετοιμάσει ἢ ἀπόλυτη μονοκρατορία τῆς ἐπιστήμης, ἐνῶ ἡ προσπάθειά της γιὰ νὰ δημιουργήσῃ νέες ἀξίες καὶ νὰ τὶς στερεώσῃ, ναυαγοῦσε σχεδὸν σὴν ἀδυναμία τῆς ἴδιας τῆς ἐπιστήμης καὶ σὴν ἀνάγκη τῆς ἀπολυτρώσεως ἀπὸ τὴ μονοκρατορία της, ποὺ ὀλοένα γινόταν αἰσθητότερη σὲ μεγαλύτερους κύκλους. Ἔτσι παντοῦ τὰ τελευταῖα χρόνια δημιουργήθηκε χάος τέτοιο, ποὺ θαρρεῖς πὸς τρικλίζει ἀβέβαιη ὅλη ἡ ἀνθρωπότητα.

Μέσα ὅμως σὶς ἐπικίνδυνον αὐτὸ χάος ἄλλοῦ σὲ πολιτισμένα κράτη ὑπάρχει ἡ ἀνασταλτικὴ δύναμη

τῆς ζωντανῆς παραδόσεως καὶ τῆς πειθαρχημένης σκέψεως ποὺ σώζει ἀπὸ τὸν γκρεμνὸ. Μία σὴν Ἑλλάδα σὶς πολύνεκρους ἐξωτερικοὺς πολέμους, σὶς ἐξοντωτικοὺς ἐσωτερικοὺς ἀγῶνες, σὶς ἐθνικῆς καταστροφῆς, σὴ σκληρὴ βιοπάλη, τὴ μανία τοῦ νεωτερικοῦ καὶ τῆς μιμῆσεως, σὶς ἀτομικιστικὸ ἔνστικτο τὸ ἀποσυνθετικὸ τοῦ συνόλου, καὶ τέλος σὴν πῶ ἀνεπισημονικὴ καὶ ἀφιλοσόφητη ἐπιχειρηματολογία—τὸ γέννημα αὐτὸ καὶ θέμμα τοῦ νεοελληνικοῦ παρεπιστημίου—ποὺ χύνεται σὶς ὄνομα μιᾶς δῆθεν ἐπιστήμης, δὲν ἔχει ν' ἀντιπαραταχθῆ παράδοση ζωντανῆ καὶ πολύχρονη, ἔπιτο κοινωρικὸ αἶσθημα, καὶ πολὺ λιγώτερο πειθαρχημένη σκέψη καὶ βούληση. Ἔτσι σὶν τόπο μας καὶ ὁ κλονισμὸς καὶ τὸ χάος καὶ ὁ κίνδυνος παρουσιάζονται μεγαλύτερα παρὰ ἄλλοῦ ὄχι μόνον σὴν ἀσικὴ τάξη—παλιὰ καὶ νέα—ἀλλὰ καὶ γενικώτερα ὡς τὸ πῶ ἀπόκετρο χωριό. Μέσα σὶν καθολικὸ αὐτὸν κλονισμὸ τὰ κοινωνικὰ καὶ ἐθνικὰ προβλήματα ἔγινον μετὰ τὰ τελευταῖα γεγονότα: τόσο συνειδητά, ποὺ τὰ ζῆ καὶ ὁ τελευταῖος ἀγρότης. Ἔτσι τὰ ζῆ καὶ ἡ νεολαία καὶ προχειρολογεῖ ἀπάνω σ' αὐτὰ μετὰ τὴν ἴδια σοβαρότητα ποὺ ἐπιχειρηματολογοῦν καὶ οἱ μεγάλοι. Χαρακτηριστικὸ π.χ. εἶναι τὸ φῶντ-μπὸλ ποὺ παίζεται μετὰ τὶς ἰδέες τῆς ὀλίγης, τοῦ ἐθνικοῦ συνόλου, τῆς πατριδας, τῆς θρησκείας κλπ.

Ἀπὸ τῆ μιᾶ μεριά χαρακτηριστικὸς ἀντιπρόσωπος τὸ ἐθνικὸ συνέδριο καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη ὁ νεοελληνικὸς κομμουνισμὸς, καὶ τὰ δὲν κινήματα καθαρνοουσιάνι-

κα, δηλ. ἀνεδαφικά πὸν ἀντρειεύονται ἀπάνω σιὰ
 ξυλοπέδαρα τῶν λόγων ἢ τῆς μιμήσεως. Τὸ πρῶτο
 γίνεται «ὡπὲρ τῆς κινδυνευούσης ἠθικῆς, γλώσσης,
 πατριδος, ιδιοκτησίας καὶ θρησκείας». Ἡ πατριδα,
 ἡ ἠθικὴ καὶ ἡ θρησκεία σιὴν ἴδια γραμμὴ καὶ ἀλλη-
 λένδετα μὲ τὴν ιδιοκτησία! Τοιφλίκι δηλ. καὶ δι-
 καιώμα μιᾶς κοινωνικῆς τάξεως! Ἡ πὺδ χυδαία
 ὕλιστικὴ ἀντίληψη ὑποστηριζόμενη σιὸ ὄνομα τῆς ἐ-
 πιστήμης μὲ τὰ πὺδ ἀεροφούσκωτα ἔπη! Ἔτσι δίνει
 ὄχι μόνον ὑπόστασι, ἀλλὰ καὶ ἐλκτικὴ δύναμη σιὴ θέ-
 ση μιᾶς ρομαντικῆς νεολαίας, πὸν σιὸ ὄνομα μιᾶς ἀ-
 νύπαρκτης ἀχρωμάτιστης ἀνθρωπότητας παίζει τὸ
 πὺδ ἐπιπόλαιον παιχρίδι μὲ τὴ χροσπιαστὴ ζωὴ τοῦ τό-
 που της. Γι' αὐτὴν πατριδα, ἐθνισμός, θρησκεία, ἡ-
 θικὴ κτλ., ὅλα εἶναι σύμβολα καὶ ὄργανα τῶν ἀσιτῶν
 γιὰ νὰ καλοτρῶνε ἤσουχοι καταπιέζοντας τοὺς φτω-
 χούς. Ἀνάμεσα σιὰ δὺδ αὐτὰ ἄκρα τρικλίζει ὅλη
 σχεδὸν ἡ νεοελληνικὴ κίνηση καὶ σκέψη.

ΣΧΟΛΕΙΟ ΚΑΙ ΧΑΟΣ

Ποιὰ εἶναι ἡ θέση τοῦ σχολείου, ἐνὸς ἀνώτερου
 σχολείου, μέσα σὲ τέτοια κατάστασι; Πῶς θ' ἀντι-
 κρούση τὸν κλονισμό πὸν ὑπάρχει σιὴν κοινωνία, ἐπο-
 μένως καὶ σιὸς δικούς του τροφίμους; Πῶς τὸν ὑ-
 λισμό τους; Μοιρολατρικὰ ἢ μὲ ἠθικοφλυαρία καὶ

παιριδολογία; Ἐπειτα θ' ἀγνοήση πὸς ἓνα ζωτια-
 νὸ κομμάτι ἀπὸ τὰ πραγματικὰ ἐνδιαφέροντα τῶν
 παιδιῶν του πηγάζει ἀπὸ τὰ σύγχρονα κοινωνικὰ
 προβλήματα καὶ θὰ κλεισιτῆ σιὸ πρόγραμμά του; Καὶ
 ἀκόμη θ' ἀντικρούση τὰ σύγχρονα κοινωνικὰ προβλή-
 ματα καὶ πὸς θὰ τ' ἀνικρούση; Ἐὰ πάρη θέση μπαί-
 νοντας σιὸς δξύτατους κοινωνικοὺς ἀγῶνες τῶν τά-
 ξεων, θὰ κηρύξη τὸν κομμουνισμό ἢ τὸν ἐθνικουσνε-
 δριασμό; Τέτοια καὶ ἄλλα παρόμοια ἐρωτήματα προ-
 βάλλουν σήμερα ἔπινα σὲ κάθε ἀνώτερον σχολεῖο, σὲ
 κάθε δάσκαλο.

Πολλὲς ἀπαντήσεις εἶναι δυνατές. Μισοκοιμισμέ-
 νος σιὸν παμπάλαιον ἀραμπὰ τῆς συνήθειας νὰ τραβᾶς
 ἀνερόχλητος τὸ χιλιοπατημένο δρόμο σου. Νὰ σοπά-
 σης, γιὰτὶ ἐγκέφαλος καὶ καρδιὰ κλειστήκαν σιὸ
 σιομάχι σου. Νὰ σταυρώσης τὰ χέρια ἄν καὶ βλέπης
 καθαρά, γιὰτὶ ἡ πείρα σὲ δίδαξε ὅτι τὸ σχολεῖο δὲν
 προηγείται ποτὲ σιὴν κοινωνικὴ ἐξέλιξι, μὰ πάντα
 ἀκολουθεῖ καὶ μάλιστα κοιτσιάνοντας. Νὰ βομβαρδι-
 ζης μὲ λόγια καὶ μὲ τιμωρίες. Καταφάσκοντας σιὸ
 τελευταῖον ἐρώτημα νὰ κάμης τὴ διδασκαλία σου βε-
 νιζελικὴ, κωνσταντινικὴ, ἀσικὴ, ἐργατικὴ κτλ. κτλ.

Ὁ σκοπὸς πὸν μὲ κίνησε σιὴν πρόχειρη αὐτὴ με-
 λέτη, μὲ ἀναγκάζει νὰ περιορίσω τὸ θέμα μου σιὴν
 ἀπάντησι πὸν ἔδωκε σιὰ παραπάνω ἐρωτήματα τὸ
 Μαράσλειο Διδασκαλεῖο. Ἄλλως τε μὲ ὄλον τὸν πε-
 ριορισμὸ ἢ ἀπάντησι πὸν δόθηκε ξεφεύγει ἀπὸ τὰ
 στενὰ ὄρια ἐνὸς σχολείου καὶ ἔχει γενικώτερη ση-
 μασία.

ΑΠΑΝΤΗΣΗ ΤΟΥ ΜΑΡΑΣΛΕΙΟΥ

Α'. Σχολική κοινότητα

Στὸ Μαρσάλειο ζῆ ἡ πίστις ὅτι τὸ σχολεῖο δὲν εἶναι ὄργανο πὸν ἐξυπηρετεῖ δουρικὰ τὴν κοινωνία, ἀλλὰ ἓνας ἀπὸ τοὺς πιὸ σημαντικοὺς παράγοντες γιὰ τὴν ἀτομικὴ, τὴν κοινωνικὴ καὶ ἐθνικὴ πρόοδο. Ἡ θεωρία τοῦ σχολείου-παραρτήματος στὴν κοινωνικὴ ἐξέλιξη σκοπώνει κάθε πρωτοβουλία καὶ ἰδανικὸ σὲ κάνει σχολικὴν πὸν σέρεται στὴ γῆ. Οὔτε ζωὴ ὅμως χωρὶς ἰδανικὸ ἀξίζει, οὔτε ἓνα σχολικὴν μπορεῖ ν' ἀναδρέψῃ ἀνθρώπου. Ἐπομένως σταύρωμα χειρῶν καὶ μοιρολατρεία εἶναι ἀνάξιο γιὰ ἓνα δάσκαλο ζωντανό. Ἄμα τοῦ γίνουσι συνειδητὰ τὰ προβλήματα, πρέπει νὰ τ' ἀντικρούσῃ θαρραλέα, νὰ κινήτῃ θεικὰ καὶ νὰ δράσῃ.

Τὸ Μαρσάλειο ἀκόμη πιστεύει ὅτι ἀγωγή χωρὶς πίστις σὲ ἠθικὰς ἀξίες, καὶ γενικώτερα χωρὶς ἰδανικὸ εἶναι ἀδύνατη. "Οὐ ἂν δὲν καλλιεργήσῃ τὴν κοινωνικὴν ἀρετὴν, δὲν μπορεῖ νὰ ἐπιτύχῃ τὸ σκοπὸν του. Ἡθικὰς ὅμως ἀξίες, κοινωνικὴν ἀρετὴν δὲν εἶναι λόγια, δὲν διδάσκονται, ἡ ἠθικοφυλακία εἶναι ἄσκοπη καὶ βλαβερή. Πρέπει νὰ γίνουσι ἐσωτερικὴ ἀνάγκη, ἔθος, ζωὴ καὶ ἀπὸ γίνεται μόνον ἂν τὰ ζήσῃ τὸ παιδί ἀληθινά. Τότε μονάχα εἶναι γόνιμος κάθε διαφωτισμός.

Γι' αὐτὸ τὸ Μαρσάλειο ἐπὶ δυὸ χρόνια τώρα προσ-

παθεῖ νὰ ὀργανώσῃ σύμφωνα μὲ τὰ παραπάνω τὴν σχολικὴν του ζωὴν. Σιγὰ σιγὰ ἀναπτύσσεται μιὰ σχολικὴ κοινότητα ὅπου τὴν ἐξωσχολικὴ ἀσθένεια στὶς ἠθικὰς καὶ αἰλλες ἀξίες τὴν ἀντικαταστάσει ἡ σκληρὴ σταθερότητα· καὶ αὐτὴ τὴν ἐπιβάλλει ὅχι ἡ αὐθαιρεσία ἐνός, ἀλλὰ ἡ ὁμαδικὴ βούλησις πὸν ὀλοένα ἀντικρούσει καθαρώτερα τὸ σκοπὸν τῆς σχολικῆς μας κοινότητος. Τὸ τέρας ὅπου κατευθύνεται εἶναι ἡ αὐτονομία, ἡ τέλεια αὐτοδιοίκηση, καὶ κατευθύνεται σ' αὐτὸ μὲ ἀδιάκοπον ἀγῶνα ἐναντίον τοῦ αἰόμου καὶ τοῦ ἑαυτοῦ της. Δρόμος δύσκολος πὸν γίνεται ἀκόμη μὲ τὴν ἐπίγνωση ὅτι τὴν τέλεια αὐτοδιοίκηση δὲν θὰ τὴν ἐπιτύχῃ μέσα στὸ σχολεῖο, ὅτι αὐτὴ εἶναι τέρας ἐξωσχολικόν. Μέσα στὴ σχολικὴ κοινότητα γίνεται ἡ ὀδυνηρότατη ἀλλὰ καὶ ἐξυπωτικὴ προσπάθεια νὰ καταπᾶ τὸ ἄτομο καὶ τὸ σύνολο ὀλοένα καὶ ὑψηλότερες ἀξίες· ἀκόμη νὰ ζήσῃ τὸ ἄτομο τὴν ἰδέα τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου, νὰ τοῦ γίνῃ ἡ ἰδέα αὐτὴ ἀνάγκη, αἰσθημα, ἔτσι πὸν νὰ καλλιεργηθῇ γόνιμα τὸ ἔδαφος μὲ τὴν μεγαλύτερη, τὴν ἐθνικὴν καὶ πιὸ μακρῶς τὴν ἀνθρώπινην ὀλότητα. Καὶ τότε μόνον ὁ διαφωτισμός γι' αὐτὴ εἶναι πραγματικὰ ἀποτελεσματικός.

Β'. Τὸ Μαρσάλειο καὶ οἱ κοινωνικοὶ ἀγῶνες

Τὸ Μαρσάλειο πιστεύει ἀκόμη ὅτι ἓνα σχολεῖο πὸν θέλει νὰ συντελῇ στὴν πρόοδο τοῦ τόπου του, πρέπει νὰ προετοιμάσῃ τὸν τροφισμό του γιὰ τὴν ζωὴν. Νὰ τὸν κάμῃ ἱκανὸ γιὰ τὴν οἰκογενεακὴν, τὴν πνευματικὴν, τὴν

ἠθικὴ καὶ τὴ σωματικὴ του ἀνθυπαρξία. Αὐτὸ ὅμως γίνεται μόνον ὅταν βασισθῇ σὰ ζωντανά του ἐνδιαφέροντα. Καὶ μέρος ἀπὸ τὰ ἐνδιαφέροντα τῶν ἐφήθων πηγάζουν ἀπὸ τὰ σύγχρονα κοινωνικά καὶ ἐθνικά μας προβλήματα. Ἄν τ' ἀγνοήση, δὲν τὸν ἐτοιμάζει γιὰ τὴ ζωὴ προσφέρει τὸν ἀπόφοιτό του εὐκολο θῦμα σὲ κάθε συντηρητικὴ δῆθεν ἢ προοδευτικὴ δῆθεν προχειρολογία καὶ προπαγάνδα ποὺ ὀργιάζει στὴ σημερινὴ κοινωνία μας.

Τὸ νὰ μὴ ἀγνοήση ὅμως τὸ σχολεῖο τὰ σύγχρονα κοινωνικά προβλήματα δὲν σημαίνει ὅτι πρέπει νὰ κατεβῇ σὶν ὀξὺτατο ἀγῶνα τῶν κοινωνικῶν τάξεων καὶ νὰ διδάξῃ ἐθνικουσυνεδριασμό, κομμουνισμό, καὶ πὺ στενὰ βενιζελισμό ἢ βασιλισμὸ ἢ μεταξισμό κτλ. καλ. Τὸ σχολεῖο σιτέκει ἀπάνω ἀπὸ κάθε πρόσκαιρη κομματικὴ διαπάλη, ἀπάνω ἀπὸ κάθε ἀντίθεση κοινωνικῶν τάξεων. Ἀντικρούζει τὴν ὀλότητα, τὸ ἐθνικὸ σύνολο, τὸ συμφέρον τοῦ συνόλου. Τὸ αἶσθημα τοῦ συνόλου ζητεῖ νὰ τονώσῃ σιὰ παιδὶ καὶ νὰ τὸ κάμῃ ἄν μπορῇ νὰ τὸ ζήσει. Τονώνοντας τὸ αἶσθημα αὐτὸ καὶ καλλιέργειας σιὰ παιδὶ τὴν πολύμερη ἀνθυπαρξία του, ἔχει τὴν πεποίθηση πὺς ὅταν ὁ ἀπόφοιτός του βγῇ στὴν κοινωνία δὲν θὰ ἐνεργῇ ἐναντίον τῆς ὀλότητας σὲ ὅποια κοινωνικὴ τάξη καὶ ἄν ἀνήκῃ.

Γ'. Τὸ αἶσθημα τοῦ Ἐθνικοῦ συνόλου

Ἡ βίαση ὅπου θὰ καλλιεργηθῇ τὸ αἶσθημα τοῦ ἐθνικοῦ συνόλου, εἶναι, καθὼς εἶπα παραπάνω, ἡ σχολικὴ κοινότητα. Ἐκεῖ ὁ κάθε μαθητῆς θὰ δίνῃ ὅ,τι μπορεῖ, μὰ θὰ τὸ δίνῃ ὅσο τὸ δυνατὸν πὺς τέλεια ἀνάλογα μὲ τὶς δυνάμεις του. Τὸ κάθε παιδὶ θὰ δημιουργῇ καὶ θὰ προάγῃ τὸ ὁμαδικὸ ἔργο ἀπὸ τὴ δικὴ του κλίση καὶ ἱκανότητα. Ἔτσι θ' ἀναπτύσῃ τὴ δικὴ του ἀτομικότητα, ἀλλὰ μέσα σὲ μιὰ κοινότητα, στὴν εὐεργετικὴ ἐπίδραση τῆς κοινοτικῆς ζωῆς καὶ ἐργασίας. Ὅχι ἰσοπέδωση, ἀλλὰ ποικιλία ἀπὸ ἀτομικότητες, ἀπὸ δυνάμεις, ὅλες ὅμως συντονισμένες σὲ σύνολο ἁρμονικό. Σ' αὐτὸ καὶ ὁ πὺς ταπεινὸς ἐργάτης εἶναι πολύτιμος. Ἔτσι μορφώνεται καὶ ἀναπτύσσεται τὸ κοινωνικὸ ἔθνος καὶ ἡ κοινωνικὴ ἀρετῆ. Στὸ κοινωνικὸ ὅμως ἔθνος ἔχει τὶς ρίζες του τὸ ἐθνικὸ αἶσθημα, καὶ καλλιέργεια τοῦ πρώτου βάζει στερεὰ θεμέλια γιὰ τὸ δεύτερο.

Τὸ ἐθνικὸ ὅμως αἶσθημα—ποὺ τὸ ἔχει καὶ ὁ πὺς ἀμόρφωτος καὶ μόνον ἀπὸ τὴν κοινὴ συμβίωση με τοὺς ἄλλους καὶ ἀπὸ τὴν παράδοση—εἶναι δυνατὸν καὶ πρέπει νὰ τονωθῇ καὶ ν' ἀναπτυχθῇ. Καὶ αὐτὸ θὰ γίνῃ μὲ τὴν ἀγάπη, τὴ γνώση καὶ τὸ διαφωτισμὸ. Τόσο περισσότερο ἀγαπᾷ κανεὶς τὸν τόπο του, ὅσο καλύτερα τὸν γνωρίζει ἀπ' ὅλες του τὶς ἀπόψεις. Καὶ ὅσο καλύτερα τὸν γνωρίζει, τόσο πὺς ἀποτελεσματικὰ ἐργάζεται καὶ γιὰ τὸν ἑαυτὸ του καὶ γιὰ τὸν τόπο

του. Γι' αὐτὸ τὸ παιδί πρέπει νὰ γνωρίσῃ τὴν Ἑλλάδα. Ἔτσι ἕνα ἀπὸ τὰ μορφωτικὰ μέσα τοῦ Μαρσαλείου εἶναι συστηματικὲς πολὺήμερες ἐκδρομὲς σὲ μέρη ποὺ ἔχουν νὰ παρουσιάσουν καί χαρακτηριστικὸ ἀπὸ τὴν ἄποψη τοῦ φρονικῆς κόσμου ἢ τοῦ πολιτισμοῦ μας.

Δ', Ἡ ἱστορία στὸ Μαρσάλειο

Ἄλλὰ τὸ σημαντικώτερο μέσο γιὰ τὸν παραπάνω σκοπὸ εἶναι τὰ ιστορικοφιλολογικὰ μαθήματα μὲ κέντρο τὸν ἑλληνικὸ πολιτισμὸ. Ὁ χῶρος καὶ ὁ καιρὸς ποὺ μπορεῖ νὰ διαθέσω, μὲ ἀναγκάζει νὰ περιορισθῶ στὸ μάθημα τῆς ἱστορίας. Καὶ ξεχωρίζω αὐτὸ καὶ γιὰ τὴ σημασία του καὶ γιὰ τὴν εὐκολὴ ἐκμετάλλευσή του ἐπέτρεψε ἡ ἄγνοια τῶν ἀρχῶν ποὺ ἀκολουθεῖ τὸ Μαρσάλειο στὴ διδασκαλία τῆς ἱστορίας.

Στὸ μάθημα τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας θὰ παρακολουθήσῃ τὸ παιδί τὴν ἑλληνικὴ φυλὴ στὸν ἀγῶνα γιὰ τὴν αὐτοσυντήρησή της, γιὰ τὴν καλλιέργεια καὶ τὴν ἐξύψωσιν τῆς ζωῆς καὶ τοῦ πολιτισμοῦ της. Ἀπὸ τὴν ἐξέλιξιν θὰ προβάλῃ ἡ μοῖρα τοῦ ἑλληνισμοῦ μὲ τὰ προτερήματα καὶ τὰ ἐλαττώματά του καὶ θὰ φωτισθοῦν τὰ σύγχρονά του προβλήματα. Ἡ νεοελληνικὴ πραγματικότητα θὰ εἶναι ἀφειρηγία καὶ τέρατα. Σ' αὐτὴν πρέπει νὰ καταποισιῇ τὸ παιδί. Ἡ ἱστορία ὅμως γιὰ νὰ ἐκκληρώσῃ τὸ σκοπὸ της, πρέπει νὰ εἶναι ἱστορία τῆς ζωῆς καὶ τοῦ πολιτισμοῦ της. Ἔτσι δὲν μπορεῖ νὰ περιορισθῇ μόνον σὲ πολεμικὰ γε-

γονότα καὶ ν' ἀγνοήσῃ τόσες ἄλλες ἐκδηλώσεις τῆς ζωῆς. Καὶ μέσα στὶς ἐκδηλώσεις αὐτὲς σημαντικοὶ παράγοντες ποὺ κινοῦν τὴ ζωὴ στὴν ἐξέλιξιν της δὲν εἶναι μόνον ἡ ἰδέα, τὸ αἶσθημα κτλ., ἀλλὰ καὶ οἱ οικονομικοὶ ὄροι. Ἄν οἱ τελευταῖοι εἶναι ἄλλοτε συνέπεια τῆς ἰδέας ἢ ψυχολογικῶν καὶ πολιτικῶν λόγων, ἄλλοτε πάλι εἶναι ἕνα ἀπὸ τὰ βασικώτερα αἷτια στὴν ἱστορικὴ καὶ κοινωνικὴ ἀλλαγὴ. Τὰ κοινωνικὰ καὶ ἱστορικὰ φαινόμενα προσέρχονται ἀπὸ συνύφανση πολλῶν ὄρων: ὑλικῶν, πνευματικῶν, ψυχολογικῶν κτλ. καὶ δὲν ἀνταποκρίνεται στὴ σύνθεσιν τῆς ζωῆς ὁποῖος ζητώνας τὴν ἐξήγησίν τους τὰ ἀνάγει σὲ ἕνα αἷτιο πρωταρχικόν. Πάντως ἱστορία χωρὶς τὴν ἔρευνα καὶ τῶν οικονομικῶν ὄρων σήμερον δὲν μπορεῖ νὰ σταθῇ. Χωρὶς αὐτοὺς εἶναι ἀκατανόητη σὲ πολλὰ σημεῖα καὶ ἡ ἀρχαία καὶ ἡ νεώτερη ἱστορία. Ἡ νομισματικὴ π. χ. τοῦ Σόλωνος δὲν εἶναι αὐθαιρεσία ἐνὸς μεγάλου ἀνδρός, ἀλλὰ θαυμαστὴ προσπάθεια χάριν τοῦ συνόλου νὰ συμβιβασθῇ τὶς δξέυσιες ἀντιθέσεις τῶν κοινωνικῶν τάξεων ποὺ ἐπήρασαν κατὰ μέγα μέρος ἀπὸ οικονομικὰ αἷτια.

Ἡ ἱστορία τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως καὶ πρὸ πάντων ἡ ἐπιτυχία της δὲν ἐξηγεῖται ἐπιτελῶς μὲ μόνον τὰ αἷτια τὴν πολὺχρονη μεγάλη παράδοση, τὴν τουρκικὴ καταπίεσιν καὶ τὸν πόθο τῆς ἐλευθερίας— ὅσο καὶ ἂν τὰ αἷτια αὐτὰ προσέγγων ἔτιονα. Πρέπει παράλληλα ἐπὶς ἄλλων νὰ ἐξεταστοῦν καὶ οἱ οικονομικοὶ ὄροι τοῦ τόπου μας τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, ἢ σχε-

ικὴ π. χ. εὐημερία τῆς ἀσιατικῆς τάξεως, ἡ ἀνάπτυξις τῆς ναυτιλίας κτλ. Καὶ αὐτὸ ὅμως δὲν φτάνει. Πρέπει νὰ τὴν ἐξετάσῃ στὴ συνεξάρτησιν καὶ τὴν ἀλληλεπίδρασίν της μὲ τὴ νεώτερον Εὐρωπαϊκὴν ἱστορίαν, καὶ μάλιστα τὴ γαλλικὴν ἐπανάστασιν. Καὶ ἀκόμη συγκρίνοντες τὰ δύο ἐπαναστάσεις νὰ βγάλῃ καθαρότατον τὸν καθολικὸν, τὸν ἐθνικὸν χαρακτῆρα τῆς ἑλληνικῆς.

Τὴ νεώτερον ἱστορίαν δὲν μπορεῖς νὰ τὴν καταλάβῃς, ἂν ἐκπὸς ἄλλων δὲν παρακολουθήσῃς τὴ γένεσιν καὶ βαθμιαίαν ἀνάπτυξιν τῆς ἀσιατικῆς τάξεως στὴν Εὐρώπην καὶ τοὺς λόγους ποὺ τὴν ἐπροκάλεσαν. Οὔτε τὴ νεώτατην ἱστορίαν, τὴ σύγχρονην κοινωνίαν καὶ τὰ προβλήματα τῆς, ἂν ἐκπὸς ἄλλων δὲν παρακολουθήσῃς τὴ βαθμιαίαν ἀνάπτυξιν καὶ συνειδητοποίησιν τῆς ἐργατικῆς καὶ ἀγροικῆς τάξεως.

Καθὼς εἶπα παραπάνω, τὰ κοινωνικὰ καὶ ἱστορικὰ φαινόμενα προέρχονται ἀπὸ συνύφανση πολλῶν ὁρῶν, πνευματικῶν, ψυχολογικῶν, ὀλισκῶν κτλ. καὶ ἡ διδασκαλία θὰ προσπαθήσῃ ν' ἀνταποκριθῇ στὴ σύνθεσιν αὐτῆ. Τὸ πῶς ὅμως θὰ τὸ κάνη, ἂν θὰ τοῖσι δῶ ἢ Α ἢ Β ὁρος περισσότερον ἢ λιγώτερον, αὐτὸ εἶναι ἔργον τοῦ διδάσκοντος, καὶ εἶναι κοινὸν νὰ θελήσῃς ἐδῶ νὰ τοῦ προδιαγράψῃς τὸ δρόμον του.

Διδάσκοντες τὴν ἱστορίαν ὡς ἱστορίαν τῆς ζωῆς καὶ τοῦ πολιτισμοῦ τῆς, προετοιμάζεις τὴν ἀνθύπαρκτον κρίσιν ποὺ θὰ τὸν ὀδηγήσῃ ἀσφαλῶς στὴ δράσιν του, ἀκόμη καὶ ἂν δὲν θελήσῃς νὰ ἐρευνήσῃς ἄμεσα τὴν

πραγματικότητα αὐτῆ, ἀπὸ τὴν ἀντίληψιν ὅτι γιὰ ἡρεμὴν ἀντικειμενικὴν ἐρευναν μᾶς λείπει ἡ ἀπαραίτητη προσωπικὴ τοῦ καιροῦ. Γιατὶ συχνότατα τὰ ἱστορικὰ γεγονότα ἐπαναλαμβάνονται.

Ἔτσι π. χ. τὸν τελευταῖον ἀλληλοσπαραγμὸν ποὺ τόσο συνετέλεσε στὴ μικρασιατικὴν καταστροφὴν, τὸν φοιτῆσαι καὶ χωρὶς κἂν νὰ τὸν ἀναφέρῃς, ἀρκεῖ νὰ κάμῃς τὸ παιδί νὰ ζήσῃ τὸν ἀλληλοσπαραγμὸν π. χ. τῶν ἀρχαίων πολιτειῶν ποὺ ὀδήγησε στὴν ξένη κατάκτησιν καὶ τὴν καταστροφὴν τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ, ἢ τὸν ἀλληλοσπαραγμὸν ποὺ λίγο ἔλειψε ν' ἀφήσῃ ἀκαρποφῆρες τόσες θυσίας σὸ 21. Καὶ ἐδῶ θὰ βγῇ ὀλοζῶντανον ἓνα φυλετικὸν μας ἐλάττωμα: ὁ ἀτομικισμὸς μὲ τ' ἀποτελέσματά του τὰ ὀλέθρια καὶ γιὰ τὸ ἄτομον καὶ γιὰ τὸ σύνολον καὶ θὰ φέρῃ τὸ παιδί σὲ ἐπίγνωσιν τοῦ ἑαυτοῦ του καὶ τοῦ ἔθνους του καὶ θὰ τοῦ δυναμώσῃ τὸ χρέος καὶ τὴν ἀνάγκην γιὰ τὴν ὀλότητα.

Καὶ θὰ βγοῦν ἀκόμη ἀπὸ τὸ μάθημα τῆς ἱστορίας, εἴταν διδαχθῇ ὡς ἱστορία τῆς ζωῆς καὶ τοῦ πολιτισμοῦ, καὶ ἄλλα πολὺτιμα διδάγματα, ποὺ δὲν σὲ βοηθοῦν μόνον νὰ καταλάβῃς τὴν σημερινὴν μας πραγματικότητα, ἀλλὰ δίνοντας πολὺτιμες κατευθυντήριες γραμμὰς συνελοῦν καὶ στὴν ὑπερνίκησιν καὶ τὴν ἐξύψωσιν της: "Οτι π. χ. ἡ αὐτοσυντήρησις καὶ ἡ ἐλευθερία εἶναι γιὰ κάθε ἔθνος ἀνάγκη βιολογικὴ. "Οτι τὴν ἀνάγκην αὐτὴν τὴν ὑπερηρετῆ τὸ ἐθνικ-

κὸ αἰσθημα, τὸ αἰσθημα τοῦ συνόλου. Ὅτι χαλάρωση τοῦ αἰσθήματος αὐτοῦ ὀδηγεῖ σὲ καταστροφή (Ρωμαιοκρατία, μικρασιατικὴ καταστροφή). Ὅτι οἱ ἀντιθέσεις τῶν κοινωνικῶν τάξεων εἶναι καὶ πού ὑποβοηθεῖ τὴν ἐξελικτικὴν πρόοδο τῆς κοινωνίας, ἀλλὰ μπορεῖ νὰ φέρῃ καὶ καταστροφή. Γιατὶ «σὲ μιὰ κοινωνία ὅσο μεγαλύτερες καὶ ὀξύτερες εἶναι οἱ ἀντιθέσεις τῶν κοινωνικῶν τάξεων ἢ καὶ ἡ ἀντίθεση μέσα στὴν ἴδια τάξῃ, τόσο ἡ πίεση τῶν διουκούντων εἶναι βαρύτερη, ἐπομένως τόσο περισσότερο ὑποχωρεῖ τὸ αἰσθημα τῆς ὀλότητος σιτὸ συμφέρον τῆς τάξεως (ἀρχαῖες πολιτεῖες, σύγχρονη κατάστασις). Ὅτι γι' αὐτὸ ὅσοι ζητοῦν νὰ περιορίσουν τὴν ὀξύτητα τῶν κοινωνικῶν ἀντιθέσεων ἐργάζονται γιὰ τὸ συμφέρον τοῦ συνόλου (νομοθεσία Σόλωνος, ἐργατικὴ νομοθεσία, ἀπαλλοτριώσις μεγάλων κτημάτων καὶ διανομὴ σὲ ἀκτήμονες κτλ.). Ὅτι τόσο καλύτερα προάγεται ἡ ζωὴ καὶ ἡ ἀτομικὴ καὶ ἡ κοινὴ σὲ ὅλες τῆς τὶς ἐκδηλώσεις, ὅσο περισσότεροι πολῖτες ἐνδιαφέρονται ἄμε-

σα γιὰ τὰ κοινὰ καὶ καθορίζουν τὴν τύχην τοῦ συνόλου (ἀκμὴ Ἀθηνῶν) κτλ. κτλ.

Ἔτσι ἡ ἱστορία δὲν ἔχει νὰ δώσῃ σιτὸ παιδὶ μόνον μεγάλες μορφές καὶ παραδείγματα αὐτοθυσίας καὶ ἡρωϊσμοῦ πού ὑψώνουν καὶ τὸ ἄτομο καὶ τὸ σύνολο, ἀλλὰ καὶ διδάγματα πού σ' εὐκολύνουν ν' ἀντικρούσῃς μὲ τὸ παιδὶ καὶ ἀμεσώτερα σύγχρονα προβλήματα, ἀπὸ τὴν ἄποψη πάντα τοῦ ἐθνικοῦ συνόλου καὶ τοῦ κοινῆς συμφέροντος, χωρὶς καὶ κομματισμοῦ. Γιατὶ τὸ τονίζω καὶ πάλι: ἂν τὸ κράτος δὲν πρέπη νὰ εἶναι κράτος ἑνὸς ἢ λίγων ἀνθρώπων ἢ μιᾶς τάξεως, ἀλλὰ κράτος τῆς ὀλότητος καὶ νὰ τείνῃ ἀδιάκοπα σιτὸ κράτος αὐτοῦ δικαίου καὶ τοῦ πολιτισμοῦ, πολὺ περισσότερο εἶναι, μπορεῖ καὶ πρέπει νὰ εἶναι τὸ σχολεῖο ἀπάνω ἀπὸ τὶς κομματικὲς καὶ κοινωνικὲς ἀντιθέσεις, σχολεῖο τοῦ συνόλου, σχολεῖο πραγματικὰ ἐθνικόν.

Ε'. Παιδαγωγικὰ καὶ σύγχρονα προβλήματα.

Ἐνα Διδασκαλεῖο ὅμως ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἱστορία ἔχει καὶ τὴν παιδαγωγικὴν μὲ τὶς βοηθητικὰς τῆς ἐπιστῆμης, πού ὄχι μόνον τοῦ ἐπιτρέπει καὶ τοῦ εὐκολύνει ἀλλὰ καὶ τοῦ ἐπιβάλλει τὸ ἀντίκροσμα τῆς σημερινῆς

πραγματικότητας και τῶν προβλημάτων της ἀπὸ τὴν ἐκπαιδευτικὴν τους ἀποψη.

Ἔτσι π. χ. γιὰ ν' ἀναφέρω μόνον ἓνα παράδειγμα, ἡ ὁργάνωσις τῆς ἑλληνικῆς παιδείας θὰ σὲ ὀδηγήσῃ νὰ ἐξετάσῃς ὄχι μόνον τίς ψυχοσυστάσεις τῶν παιδιῶν καὶ τ' ἀντικειμενικὰ ἀγαθὰ τοῦ πολιτισμοῦ ἀόριστα, ἀλλὰ καὶ τὸ νεοελληνικὸν πολιτισμὸν καὶ τὴν σημερινὴν κοινωνίαν μας καὶ τίς ἀνάγκαις της. Καὶ δὲν μπορεῖς παρὰ νὰ κατακοίνης τὴν σημερινὴν ὁργάνωσις τῆς παιδείας ποῦ ὑπηρετεῖ μὴ μικρὴ μόνον μειω-
ψηφία, καὶ αὐτὸ ἐλευθέρως καὶ ἀξιοδίκαια. Καὶ σὺ αἰτημὰ σου γιὰ τὴν σωστὴν ὁργάνωσις σιγαιζόμενος σὺ σκόπῃ τῆς παιδείας «νὰ βοηθήσῃ γιὰ νὰ ὑψωθῇ ἡ ἀτομικὴ, ἡ κοινωνικὴ, ἡ ἔθνη, ἐπομένως καὶ ἡ ἀνθρώπινη ζωὴ καὶ ὁ πολιτισμὸς της» θὰ τονίσῃς καὶ τὸ χρέος τῆς πολιτείας: α) νὰ κρατῇ κάθε παιδί σὲ γενικὰ ἢ ἐπαγγελματικὰ σχολεῖα ὡς τὴν στιγμήν ποῦ ἀρχίζει ἢ ἀποπαιδαγωγῆσθαι του καὶ β) νὰ δίωκῃ τὰ μέσα σὲ κάθε παιδί νὰ μορφωθῇ ἀνάλογα μὲ τὴν πραγματικὴν του ἰδιοφυῖαν καὶ ἰκανότητα, χωρὶς νὰ ἐμποδίζεται ἀπὸ τὴν οἰκονομικὴν καὶ κοινωνικὴν θέσιν τοῦ σπιτιοῦ του. Αὐτὸ εἶναι ὄχι μόνον ἠθικόν, ἀλλὰ καὶ ἐπιβάλλεται ἀπὸ τὸ συμφέρον τοῦ συνόλου.

Γιατὶ ἔτσι δὲν ἰκανοποιεῖται μόνον τὸ ἄτομον ζών-
τας ἀληθινὰ τὸν ἑαυτό του, ἀλλὰ ἀναπτύσσονται πλη-
θος γόνιμοι δυνάμεις, ποῦ ὅσο περισσότερες καὶ δη-
μιουργικώτερες εἶναι σ' ἓνα ἔθνος, τόσο ποῦ ποτὲ
ὑψώνεται καὶ ἡ ἔθνη ζωὴ καὶ ὁ πολιτισμὸς της.
Αἰτήματα βέβαια οὐτοπικώτατα γιὰ τὴν σημερινὴν κα-

τάσις τοῦ τόπου μας, ἀφοῦ καὶ σὲ ἄλλα μεγάλα, πλούσια καὶ ποῦ πολιτισμένα κράτη, μόλις σὴν μετὰ πολεμικὴ ἐποχὴ ἔγιναν συνειδητὰ, καὶ ἀρχισαν νὰ πραγματοποιοῦνται βαθμιαία καὶ πάρα πολὺ ἀργά, καὶ πάλι μόνον σὲ ἔκτασις ποῦ περιορισμένη. Μόλις ταῦτα τὰ αἰτήματα αὐτὰ πρόειπεν νὰ γίνοντο συνειδητὰ καὶ σὺ δικὸν μας δάσκαλον, νὰ τοῦ ἀνοίξουν τὸ μάτι καὶ νὰ ὑψώσουν τὴν ψυχὴν του ποῦ πέρα ἀπὸ τὸ σήμερον σ' ἓνα μέλλον, ἔστω καὶ ἀπώτατον. Γιατὶ μόνον κοιτάζοντας τὸ μέλλον ἐργάζεσαι γόνιμα γιὰ τὸ παρὸν ἐπεινώντας τίς δυνάμεις σου ὡς τὰ ὄρια ποῦ σοῦ χάρισεν ἡ φύσις. Καὶ διὰ τὴν συνηθίσῃς τὸν τρέφειμὸν σου ν' ἀντιρῶνται σοβαρὰ τὴν ζωὴν καὶ τὸ ἔργον του, διὰ τὸν συνηθίσῃς νὰ πατᾷ στερεὰ σὺ ἐδαφός—καὶ σ' αὐτὸ θὰ συντελέσῃς καὶ τὸ μᾶθημα τῆς ἱστορίας προσπαθώντας νὰ δώσῃς ὄχι λόγια, ἀλλὰ τὴν χειροπιαστὴν ζωὴν—θὰ ξέρῃς ὅτι ἔργον θὰ πῆ συνέχεια καὶ δὲν γίνεται ἀπὸ μιὰ μέρα σὴν ἄλλῃ, οὔτε μὲ ἐξωτερικὰς μόνον ἀλλαγὰς, οὔτε μὲ τίς προσπάθειαις μόνον ἐνὸς ἀτόμου. Ἔτσι ἔχοντας ἐμπρὸς τοῦ ἓνα δρόμον καθαρὸν πρὸς τὸ ἀπώτερον μέλλον, θὰ ζητῇ κάθε φορὰ ὅτι μπορεῖ νὰ πραγματοποιηθῇ. Ἀλλὰ κάθε του αἶτημα θὰ ἔχη συνέπεια καὶ θὰ κατευθύνεται πρὸς ὀρισμένον σκοπὸν. Ἔτσι ν' ἐδῶ ὡς πρὸς τὴν ὁργάνωσις π. χ. τῆς παιδείας κοιτάζοντας τίς σημερινὰς δυνάμεις τοῦ τόπου μας μπορεῖ ὁ δάσκαλος νὰ ἐπιμεῖναι καὶ νὰ ἐπιτύχῃ ὄχι μόνον ἀνεξαρτησία τοῦ δημοτικοῦ σχολείου, πραγματικὴν ὑποχρεωτικὴν φοίτησιν γιὰ ἕξην χρό-

για, διαφοροποίηση των μέσων σχολείων κιλ., αλλά και να υποχρεωθούν ακόμη οι κοινότητες να δίνουν υποτροφίες σε άπορα παιδιά με ξεχωριστή ιδιοφυΐα για ανώτερη μόρφωση, να δοθή το δικαίωμα σε κοινότητες μεγάλες να παραιτούν την υποχρεωτική φοίτηση και σε έπιμορφωτικά σχολεία κιλ. κιλ.

ΣΤ'. Ἐθνισμὸς καὶ ἀνθρωπισμὸς.

Ἄν ἡμῶς σε ἕνα σχολεῖο ἀνώτερο ὁ ἰδιαιτέρος ἄμεσος διαφωτισμὸς ἔξω ἀπὸ τὸ πρόγραμμα καὶ τὰ μαθήματα εἶναι πάντοτε ὠφέλιμος, σὴ σημερινῇ κλονιζόμενῃ ἐποχῇ μας ἐπιβάλλεται νὰ γίνῃ καὶ ἰδίως ὡς πρὸς τίς ἠθικὰς ἀξίες καὶ τὸ ἐθνικὸ αἶσθημα. Γιατὶ γιὰ πολλοὺς λόγους καὶ ἡ ἠθικότητα καὶ τὸ ἐθνικὸ αἶσθημα ἔχει τόσο χαλαρωθῆ, ὥστε συχνὰ ὑπεριοχρεῖ ὁ ἐγωϊσμὸς καὶ τὸ συμφέρον τοῦ ἀτόμου, τοῦ κόμματος ἢ τῆς κοινωνικῆς τάξεως. Ὁ ἀναφέρω ἕνα χαρακτηριστικὸν παράδειγμα πὸν τὸ ἔζησα πέρων τὸ καλοκαίρι σε κάποιον χωριὸν τοῦ Παργασσοῦ καὶ πὸν γυρίζοντας ἐδῶ τὸ ἀνακοίνωσα με σχετικὰς σκέψεις μου σε ξεχωριστοὺς γνωστοὺς μου.

Εἶχεν ἔρθῃ ἀπὸ τῆ Λιθαδία ἕνας νεαρὸς δικηγόρος, ἔβαλε νὰ χτυπήσων τὴν καμπάνα καὶ μαζεύτηκαν σὴν ἐκκλησία ὅλοι οἱ ἐπίστροφοι τοῦ χωριοῦ. Ὁ δικηγόρος ἄρχισε τὸ κήρυγμά του κατὰ τοῦ πολέμου, ὅπου σκοιῶνται, ὅπως ἔλεγε, μόνον οἱ φτωχοί, χωρὶς οὔτε λέξη νὰ εἶπῃ γιὰ κομμουνισμό. Δυὸ παλαιότεροι πολεμιστὰὶ πὸν ἄκουγαν παρήμερα, ἀφοῦ τὸν

ρώτησαν ἂν πῆγε καὶ αὐτὸς σὸν πόλεμον καὶ ἔδωσε καταφατικὴ ἀπάντησιν με λόγια, ἀρνητικὴ ὅμως με τὴν μορφή του πὸν κατακοκκίνησε ἕλη ἀπότομα, ἄρχισαν μαζί του τὸν ἀκόλουθον διάλογο: «Καὶ ἐγὼ δὲ θέλω τὸν πόλεμον, μὰ ἂν πρέπη νὰ πολεμήσω ;»— Ποιὲ δὲν πρέπει νὰ πολεμήσῃς, θὰ πολεμήσῃς μόνον γιὰ τοὺς πλοῦσιους (πατρὶς=ἰδιοκτησία=ἐθνικὸν συνέδριον).—«Καλὰ, μὰ ἂν ροβολήσων οἱ Βούλγαροι κάτω καὶ μοῦ σφάζων τὸν πατέρα μου καὶ πάρον τὴν ἀδερφή μου ;»—Ἐνας νέος πολεμιστῆς: Ποῦ νὰ μᾶς φτάσων ἐδῶ σὰ καποῦδραχα !—«Δὲ μᾶς φτάνων ; Κι' ἂν πάρον τὴ Μακεδονία καὶ πὸν κάτω ἀκόμα, πὼς θὰ ζήσωμε με τοὺς φόρους ; Ὅα σαπίσωμε σὴ φτώχεια».—Ὁ δικηγόρος: Οἱ Βούλγαροι δὲν κατεβαίνων, γιατί καὶ κεὶ γίνεται τὸ ἴδιο. Ὅλοι οἱ παλιοὶ πολεμιστὰὶ ἔκαμαν ἔνωσιν καὶ ὠρκίστηκαν νὰ μὴν πολεμήσων. Τὸ ἴδιο καὶ οἱ Σέρβων.—Παλιὸς πολεμιστῆς: Ἦσουν σὴ Μικρασία ;—Δικηγόρος: «Ναί», (κοκκίνησε πάλι).—Παλιὸς πολεμιστῆς: Θυμᾶσαι τὰ χαρτάγια πὸν μᾶς πέταγαν οἱ Τούρκοι σιραιῶτες με τ' ἀεροπλάνα: ἀδέσφια πετᾶχτε τὰ ὑπλά, νὰ τὰ πετάξωμε κι' ἐμεῖς, νὰ πᾶμε ὅλοι σὰ σπύτια μας καὶ νὰ μὴ σκοιωνώμαστε ἄδικα ; Τὰ πετάξαμε καὶ μᾶς πετιόκοφαν.—Δικηγόρος: Μὰ σοῦ εἶλα, οἱ Βούλγαροι εἶναι σύμφωνοι, δὲ θὰ πολεμήσων.—Παλιὸς πολεμιστῆς: «Καλὰ. Μὰ ἂν πολεμήσων ;»—Δικηγόρος: «Καλύτερα νὰ σκοιωθοῦμε ἀναμεταξὺ μας παρὰ νὰ κάνωμε πάλι πόλεμον.—Πα-

λιός πολεμιστής: «Πέστο νιέ! Θές...» και συμπλήρωσε με φράση πού συμβόλιζε χαρακτηριστικά τὸ ξερόζωμα τοῦ ἀνδρισμοῦ του.

“Όταν ρώτησα σχετικὰ μ’ αὐτὰ τὸ δάσκαλο τοῦ χωριοῦ, μού ἀπάντησε: «Τί θέλετε νὰ κάνωμε; Δὲν μᾶς ἀκοῦνε πιὰ». Τὸ ἴδιο καὶ ὁ παπᾶς. Καὶ ἔχουν δίκιο. Πρῶτα γιατί μέσα τους καὶ ἂν ὑπῆρχε κάποια πνοὴ ἰδανικοῦ ἔσθθησε πιὰ, καὶ ἔπειτα σὰ μεγάλα κούφια λόγια τους θὰ γελοῦσαν οἱ ἔμπειροι καὶ πολὺπαθοὶ χωρικοί!

Θὰ ἦταν βέβαια εὐτύχημα ἂν σὲ πολλὰ κέντρα μποροῦσε ν’ ἀκουστῆ τέτοιος ἀπλὸς διαφωτισμός, βγαλμένος ἀπὸ τὰ πράγματα καὶ στηριγμένος σ’ αὐτὰ, καθὼς τὰ λόγια τοῦ παλιοῦ πολεμιστῆ πού ἀνάφερα παραπάνω. Ἐνα ὅμως ἀνώτερο σχολεῖο τὴν ἔγνοια, τὸ αἶσθημα τῆς ὀλότητος καὶ τὸ σχετικὸ διαφωτισμὸ δὲν μπορεῖ νὰ τὸν στηριξῆ μόνον στὴν ἀντίληψη τοῦ ἀτομικοῦ συμφέροντος καὶ τὴν ἐξάρτησή του ἀπὸ τὸ ὁμαδικό. Γιατί ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι μονάχα σιομάχι οὔτε ἡ ζωὴ κλείνεται ὀλόκληρη σ’ αὐτό, καθὼς ἄλλωστε φαίνεται ἀκόμη καὶ στὴν ἀπλῆ ἀπάντηση τοῦ παλιοῦ πολεμιστῆ: «ἂν μού σφάζουν τὸν πατέρα μου καὶ πάρουν τὴν ἀδερφή μου... Πέστο νιέ, θές...»

Γι’ αὐτὸ τὸ Μαράσλειο κατὰ τὸ διάστημα τῶν δύο τελευταίων χρόνων σὲ διάφορες εὐκαιρίες ζήτησε νὰ διαφωτίσῃ σχετικὰ τοὺς τροφίμους του, ἀνάλογα μὲ τὴν πνευματικὴ τους κατάσταση. Τὸ πνεῦμα ἦταν πάντα τὸ ἴδιο ἀπὸ τὴν πρώτη εὐκαιρία—διὰν ἐξέδεται

σιὸ προσωπικὸ τὶς βασικὰ ἀρχὲς τοῦ Μαράσλειου—ὡς τὴν τελευταία: τὴ φρεϊνὴ ἔθνηκὴ μας γιορτῆ. Καὶ θὰ ἐπαναλάβω ἐδῶ σύντομα τὴ σειρά τῶν σκέψεων ὡς πρὸς ὠρισμένα ζητήματα πού ἀνέπτυξα σὰ παιδιὰ στὴν ἔθνηκὴ γιορτῆ τοῦ Μαράσλειου, γιὰ νὰ συμπληρωθῆ ὅτι εἶπα παραπάνω καὶ ἀκόμα νὰ ξεκαθαρίσῃ καλύτερα ἢ ἀτμόσφαιρα πού ἐδημιούργησαν ἡ ἄγνοια ἢ ἡ παρεξήγηση ἢ καὶ ἡ κακὴ πρόθεση γύρω ἀπὸ τὴν ἐργασία μας.

Ἄφοῦ ἐπρόβαλα ὡς ζωηρότατα ἐρωτήματα στὴ σχολικὴ μας κοινότητα μερικὰ προβλήματα πού συκλονίζουσι σήμερα τὴν ἔθνηκὴ συνείδηση, ἔδωσα τὴν ἀκόλουθη ἀπάντηση τοῦ Μαράσλειου σὰ ἐρωτήματα αὐτὰ.

Καὶ δικό μου ἰδανικὸ—ἀπαντᾷ ἡ κοινότητά μας—εἶναι μιὰ ἀνθρωπότητα μὲ βασικὴ ἀρετὴ τὴν ἀγάπη καὶ τὴν ἐλευθερία. Ἡ ἀνθρωπότητα ὅμως δὲν εἶναι γιὰ μένα ἔγνοια ἀφρημένη. Ἀνθρωπότητα θὰ πῆ σύνολο λαῶν, ἐθνῶν, καὶ ὄχι ἄθροισμα ἀχρωμάτιστων ἀνθρώπων. Τέτοιο ἄθροισμα ζῆ μόνον στὴ φαντασία μερικῶν ἀτόμων. Ἑλληγες, Τοῦρκοι, Βούλγαροι, Γάλλοι, Γερμανοὶ κτλ. ὅλοι αὐτοὶ οἱ λαοί, τὰ ἔθνη ἀποτελοῦν τὴν ἀνθρωπότητα, καὶ ἐλεύθερη ἀνθρωπότητα θὰ πῆ ἐλεύθερα ἔθνη.

Δὲν εἶναι ὅμως αὐτὸ οὐτοπία, ἀφοῦ τὰ ἔθνη κηρύσσουν τὸ μῖσος ἀναμεταξύ των; Ἐθνισμός θὰ πῆ μῖσος καὶ γιὰ νὰ κυριαρχῆ ἢ ἀγάπη, πρέπει νὰ

χιπητῆ, νὰ λείψῃ ὁ ἐθνισμός. "Ετοι λένε.

Ὁ ἐθνισμός ὅμως δὲν εἶναι δημιούργημα τῆς φαντασίας πὸν μπορεῖς νὰ τὸ πετάξῃς ὅταν θελήσῃς. Εἶναι πραγματικότητα αἰώνων ζυμωμένη σὺν αἷμα, πὸν τὴ ζῆς καὶ καθορίζει τὴ ζωὴ σου. Κάθε ἄτομο γεννιέται καὶ ἀνήκει σὲ ὠριωμένη κοινωνία, σὲ ὠρισμένο τόπο καὶ ἔθνος, καὶ ἐκπὸς ἀπὸ τὰ γενικά ἀνθρώπινα στοιχεῖα ἢ τὰ ἰδιαίτερα τοῦ τόπου του (Πελοποννήσιος—Στερεοελλαδίτης) καὶ τῆς κοινωνικῆς τάξώς του, ἔχει πολλὰ χαρακτηριστικά κοινὰ μὲ ὅλα τὰ ἄτομα πὸν ἀνήκουν σὺν ἴδιον ἔθνος. Τὰ στοιχεῖα αὐτὰ καθορίζουν μιὰ ξεχωριστὴ ψυχολογία καὶ ἰδιοσυγκρασία, τὴν ἐθνικὴν. "Ετοι ἄλλη ἢ ἐθνικὴ ἰδιοσυγκρασία τοῦ Γάλλου, ἄλλη τοῦ Γερμανοῦ καὶ ἄλλη τοῦ Ρώσου. Ὅσο περισσότερα καὶ σημαντικότερα τὰ κοινὰ στοιχεῖα, τόσο συνεκτικώτερος ὁ δεσμός τῶν ἀτόμων καὶ ομάδων πὸν ἀποτελοῦν τὸ ἔθνος. Παράδειγμα χιπητὸ τὸ δικό μας ἔθνος. Δὲν ἔχομε μόνον «κοινὲς ἱστορικὲς περιπέτειες, πλήθος στοιχεῖα κοινῆς καταγωγῆς, κοινὰ στοιχεῖα πολιτισμοῦ καὶ προπάντων συνείδηση ὅτι ἀποτελοῦμε ἰδιαίτην λαϊκὴν ἐνότητα», ἀλλὰ ἔχομε τὶς ἴδιες ἀξίες τοῦ πολιτισμοῦ, συνείδηση γιὰ παράδοση περασμένη ὑπέρλαμπρη, μιλοῦμε τὴν ἴδια γλῶσσα, ἔχομε τὴν ἴδια θρησκεία, πλήθος ἡθῆ καὶ ἔθιμα κοινὰ, πλήθος κοινὲς ἐκδηλώσεις τῆς ζωῆς. Καὶ μόνον ἢ γλῶσσα πὸν μιλοῦμε τί ἰδιαίτην σφραγίδα δίνει σὸν ψυχικὸ μας κόσμον,

πόσο τὸν καθρεφτίζει καὶ καθορίζει τὴ νοοτροπία μας!

"Ὅλα αὐτὰ ξεχωρίζουν ἐπιτονώτατα τὴν ἐθνικὴν μας φυσιογνωμίαν, πὸν δὲν μπορεῖ νὰ τὴν ἀλλάξῃ κανεὶς μας, γιατί κανεὶς δὲν μπορεῖ νὰ ξερριζώσῃ τὸν ἑαυτὸ του, τὴν ὑπόστασίν του. "Ὅλο μας τὸ εἶναι εἶναι ζυμωμένο μὲ τὰ κοινὰ αὐτὰ στοιχεῖα, μ' αὐτὰ αἰσθανόμαστε, σκεπτόμαστε, ζοῦμε. Γι' αὐτὸ ὁ κάθε ἄνθρωπος ζῆ ἀληθινὰ καὶ ἐπιτακτικὰ τὸν ἑαυτὸ του μόνον σὸν τόπο, σὺν ἔθνος πὸν ἀσυνείδητα τὸν ἔχει διαπλάσει. Γι' αὐτὸ ἀληθινὴ μόρφωση δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ εἶναι ἐθνικὴ. Γιατὶ μόρφωση θὰ εἴπῃ συστηματικὴ ἐξέλιξη, ἀνάπτυξη στοιχείων πὸν ὑπάρχουν σὺν ἄτομον, καὶ σὺν κάθε ἄτομον ὑπάρχουν πλήθος στοιχεῖα ἐθνικὰ πὸν καθορίζουν τὴν ψυχούσασίν του. Γι' αὐτὸ μόνον μέσα σὺν ἔθνος του μπορεῖ καθένας νὰ ἐπείνῃ ὅλες του τὶς δυνάμεις καὶ νὰ ὑψωθῇ σὲ πραγματικὴ δημιουργία, πὸν ἀνάλογα μὲ τὴν ἀξία τῆς εἶναι δυνατὸν πηδῶντας τὰ ἐθνικὰ ὅρια ν' ἀπλωθῇ ἐκπὸς τόπου καὶ χρόνου.

"Ὅπως τὰ ἄτομα, ἔτσι καὶ τὸ σύνολο. Ἐνας λαός, ἓνα ἔθνος ζῆ πραγματικά, ἐπιτακτικὰ, προσοδεύει καὶ δημιουργεῖ ὅταν βασιλεῖται σὸν ἐθνισμό του, σὺν δικὰ του στοιχεῖα, σὺν δική του πραγματικότητα, ἀλλὰ τὴν πραγματικότητα τὴ σύγχρονη καὶ ζωντανή. Καὶ τότε μόνον εἶναι δυνατὸν καὶ τὰ δικὰ του περασμένα καὶ οἱ πνευματικὲς καὶ ἠθικὲς κατακτήσεις ἄλλων λαῶν

ν' ἀφομοιωθοῦν ἀληθινὰ καὶ νὰ γίνωνται καὶ γι' αὐτὸ πηγὴ ζωῆς.

Ἔτσι καὶ γιὰ τὸ ἄτομο καὶ γιὰ τὸ σύνολο πραγματικὴ ζωὴ καὶ δημιουργία, ἀληθινὸς πολιτισμὸς δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξῃ παρὰ μόνον στὸν ἔθνισμό. Καλλιέργειάς τῶ δικά σου, τὰ ἐθνικὰ στοιχεῖα ὑπηρετεῖς ὄχι μόνον τὸν ἑαυτὸ σου καὶ τὸν τόπο σου, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀνθρωπότητα, τὸν ἀνθρώπινο πολιτισμὸ καὶ τὸν ἀνθρωπισμὸ. Ἔτσι μόνον μπορεῖς νὰ τὸν ὑπηρετήσῃς. Γιατί ὅπως ἡ ἀνθρωπότητα δὲν εἶναι ἀχρωματισμὸς ἀχρωμάτων ἀτόμων, ἔτσι καὶ ὁ ἀνθρώπινος πολιτισμὸς δὲν εἶναι κάτι ἀχρωματιστὸ, ἀλλὰ ἡ συνισταμένη τῶν πολιτισμῶν ποὺ ἔχουν τὰ διάφορα ἔθνη. Καὶ στὸν ἀνθρώπινο πολιτισμὸ ὅσες ἀξίες δὲν ἀντιμάχονται σιὴν ἠθική, εἶναι ἀνθρωπιστικὲς ἀξίες, καὶ αὐτὲς πάλι τόσο πολυτιμότερες, ὅσο περισσότερο ὑψώνουν τὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου, τὸν ἀπολυτρώνουν, τὸν κάνουν ἐλεύθερο ἄνθρωπο. Τὸν ἀνθρωπισμὸ, τὸν ἐλεύθερο ἄνθρωπο τὸν ζῆς καὶ σιὴν πρὸ μικρῆς γωνιάς τοῦ τόπου σου θανατῶσαι παράδειγμα ὁ ἐλεύθερος πολιορκημένος τοῦ Μεσολογγίου.

Ἄν στὸ ἄτομο ἡ αὐτοσυντήρηση εἶναι βιολογικὴ ἀνάγκη, πολὺ περισσότερο στὸ σύνολο, ἀφοῦ τὸ ἄτομο ἀπομονωμένο δὲν ὑπάρχει, εἶναι λογικὴ ἀφαίρεση. Ἡ ἐθνικὴ

αὐτοσυντήρηση εἶναι βιολογικὴ ἀνάγκη, στοιχειώδους προϋπόθεσις τῆς ζωῆς, εἶναι ἀκόμη ἀπαίτησις τοῦ ἀνθρωπισμοῦ. Ἔτσι κάθε ἐνέργεια ἐναντίον τῆς ἐθνικῆς αὐτοσυντηρήσεως (πρὸς αἴτημα γιὰ τὴν αὐτονομία τῆς Μακεδονίας) εἶναι αὐτοκτονία καὶ τοῦ ἀτόμου καὶ τοῦ συνόλου, εἶναι βιολογικὴ ἀνοησία. Κ' εἶναι ἀκόμη ἐνέργεια ἐναντίον τῆς ἀνθρωπότητας, τοῦ ἀνθρώπινου πολιτισμοῦ καὶ τοῦ ἀνθρωπισμοῦ, ἃν δὲν θέλωμε νὰ εἶναι αὐτὰ λόγια μονάχα.

Ἔτσι ἔθνισμός καὶ πατριδα οὔτε λόγια εἶναι, οὔτε μέσα τῶν ἀσπῶν γιὰ νὰ ἐκμεταλλεύονται τοὺς φτωχοὺς, οὔτε ιδιοκτησία, ἀλλὰ ἡ ἴδια μας ἡ ζωὴ. Καὶ τὴ ζωὴ μας αὐτὴ, τὴν ἔνωση καὶ τὴν ἀδυναμία τῆς, τὸν ἀνθρωπισμὸ μας συμβολίζει ἡ ἐθνικὴ μας σημαία.

Ἔθνισμός ὅμως δὲν σημαίνει μίσος ἐναντίον τῶν ἄλλων ἐθνῶν, καὶ καλλιέργεια τοῦ πρώτου δὲν προϋποθέτει καὶ καλλιέργεια τοῦ δευτέρου ; Γιὰ νὰ ζήσω ὡς ἐλεύθερος ἄνθρωπος μοῦ φτάνει ἡ ἐθνικὴ μου αὐτοσυντήρηση καὶ ἀδυναμία. Κάθε ἐνέργεια πέρα ἀπὸ τὰ ὅρια αὐτὰ εἶναι ἀδικαιολόγητη καὶ ἀνῆθικη (οἱ Ἴταλοι π.χ. στὰ Δωδεκάνησα). Γιατί ὅπως ἐσὺ εἶσαι καὶ ὁ ἄλλος ἔχει τὸ ἴδιο δικαίωμα σιὴ

ζωή, και μπορεί να ζήση και να ύψωση και τη δική του και την ανθρώπινη ζωή μόνον ελεύθερος μέσα στο έθνικό σύνολο που ανήκει. Γι' αυτό η αρχή των εθνοτήτων είναι ιερή. Για την εθνική μου όμως αυτοσυντήρηση δεν έχω ανάγκη να κηρύξω την περιφρόνηση και το μίσος έναντι των άλλων λαών. Γιατί και τα δυο σκοτώνουν τον ανθρωπισμό, που βάση τους δεν είναι μόνον η αγάπη και ο σεβασμός του εαυτού σου, αλλά και ο σεβασμός του άλλου. Φέρε τον τρόφιμό σου σε επίγνωση του εαυτού του και του έθνους του, χωρίς να του αναπτύξης την περιφρόνηση και το μίσος προς τους άλλους λαούς, αλλά δείχνοντάς του το δικό του έθνος ως μια ομάδα που ανήκει στην μεγάλη ολότητα, την ανθρωπότητα, η οποία πρέπει να τεινή στον ίδιο σκοπό. Ανάδραπέ τον με το αίσημα του εθνικού συνόλου, άνοιξέ του όμως για το σύνολο αυτό μια προσοπική που να ύψωνη όχι μόνον την εθνική, αλλά γενικά και την ανθρώπινη ζωή. Κάνε τον να νιώση ότι στο σκοπόν αυτόν μπορεί να φτιάση μονάχα με βάση τον ανθύπαρκτο εθνοισμό του. Πότισε την ψυχή του με την αγάπη στην ελευθερία, έτσι που να του γίνη ανάγκη έσωτερική. Κι' αυτό σου φτάνει, γιατί η αγάπη είναι ασυγκρίτως δυνατότερη από το μίσος.

Έτσι μπορείς και πρέπει να εργασής. Και την εργασία σου θα την νιώσης γονιμώτερη, όταν γνω-

ρίσης καλά την πραγματικότητα του τόπου σου. Γιατί η πραγματικότητα αυτή έχει να σου δείξη πολυτιμότητα στοιχεία ανθρωπισμού. Έτσι π. χ. ένα δημοτικό τραγούδι για την καταστροφή των Τούρκων στην Καλαμπάκα αρχίζει με τον ακόλουθο στίχο: «Τ' είν' το κακό που πάθαμεν εμεῖς οἱ μαῦροι Τούρκοι;» Αυτό βέβαια γίνεται μόνο για μια στιγμή που ο πολεμιστής ελεύθερος από πάθη αντικρύζει την ανθρώπινη δυστυχία. Τέτοιες όμως στιγμές δεν είναι σπάνιες στα τραγούδια του 21, και είναι χαρακτηριστικό ότι παρόμοιο νόημα μπόρεσε ν' ανθίση σε εποχή που το μίσος είχε ριζώσει τόσο βαθιά στην ψυχή του πολυπαθού οκλάβου. Στην αρχή του ευρωπαϊκού πολέμου δταν βούλιαζαν το ένα κοντά στο άλλο τα ξένα θωρηκά έμπρός στα Δαρδανέλλια, πολλές γυναίκες από τα γύρω νησιά και αντίκειν από τη Μικρά Ασία κατέβαιναν νύχτα στο άκρογαλι. Κι' εκεί άλλες έκαιγαν λιθάνι, άλλες κρατούσαν αναμμένες λαμπάδες, και όλες μοιρολογούσαν τους ξένους και άγνωστους νεκρούς, που τους είχε πάρει η θάλασσα. Τη σκηνή αυτή την έξωγράφισε ένας δικός μας ζωγράφος, ο κ. Λουκίδης, και η εικόνα του—άσχετα από την καλλιτεχνική άξία που μπορεί να έχη—έπρεπε να σολέξη κάθε σχολείο. Γιατί έδω η Έλληνίδα γυναίκα ελεύθερη από πάθη αντικρύζει γενικά τον ανθρωπο και ύψώνεται θρηνωδός της ανθρώπινης μοίρας.

Αυτά έχει ν' απαντήση η σχολική μας Κοινότητα Μαράσλειο και Ζωή

σις ἀπορίες καὶ σιὰ ἐρωτήματα πὸν τῆς προβάλλει
ἢ σύγχρονη ζωῆ.—

Καὶ τέτοιες σκέψεις δὲν ἀκούσθηκαν σὴν Κοινό-
τητα τοῦ Μαρσαλείου γιὰ πρώτη φορὰ μὲ τὴν ἐδ-
καιρία τῆς τελευταίας ἐθνικῆς μας γιορτῆς, ἀλλὰ
σιὰ δνὸ χρόνια τῆς λειτουργίας του παρουσιάσθηκαν
πολλὲς εὐκαιρίες πὸν ἐπροκάλεσαν παρόμοιο διαφω-
τισμό.

* * *

Σιὰ ἄρθρα μου αὐτὰ ζήτησα ν' ἀναπτύξω τὶς βα-
σικὲς ἀρχὲς τοῦ Μαρσαλείου Διδασκαλείου σιὰ ζη-
τήματα τοῦ ἐθνικοῦ, τοῦ ἀνθρωπισμοῦ καὶ τῆς ἠθι-
κῆς. Ὡς διευθυντὴς τοῦ ιδρύματος τέτοια κατεύθυν-
ση προσπαθῶ νὰ δώσω δνὸ χρόνια τώρα σὴν ἐργα-
σία μας, καὶ νομίζω ὅτι μὲ τὴ βοήθεια πολυτίμων
καὶ ἀθόρυβων συνεργασιῶν τὸ κατορθώσω. Οἱ ἀρ-
χὲς αὐτὲς εἶναι γιὰ μένα πίστις καὶ μόνον ἔτσι ἔχω
τὴ δύναμη νὰ ἐργασθῶ. Καὶ θὰ ἐξακολουθῶ νὰ ἐρ-
γάζωμαι ἔτσι εἴτε μέσα σιὸ Κράτος εἴτε καὶ ὡς ἰ-
διώτης, γιὰ τὴν τέτοια ἐργασία εἶναι γιὰ μένα ἀνάγκη
ἐσωτερικὴ καὶ χροός. Ἀνυπόμει πὸν πρέπει νὰ
προσθέσω ὅτι συμβιβασμοὺς δὲν μπορῶ νὰ κάμω μὲ
τὴ συνείδησή μου καὶ τὸ ξέρω πολὺ καλά ὅτι δὲν ἀ-
νατρέφεις μὲ τὰ λόγια, ἀλλὰ μὲ ὅλο σου τὸ εἶναι.

ΜΙΑ ΕΞΗΓΗΣΗ

Ὅφείλω τελειώνοντας τὰ ἄρθρα μου νὰ δώσω
κάποια ἐξήγησι σὴν κοινωρία. Κάποτε ἀναγκάσθη-
κα νὰ κάμω σὲ συνεδρία τοῦ προσωπικοῦ δήλωσι,
πὸν τὴν ἐδημοσίευσα ἀργότερα σὲ ἐφημερίδες, καὶ
μερικοὶ ἀπομονώοντες ὠρισμένην περίοδο ζήτησαν
νὰ μὲ παρουσιάσουν ὄχι ὅτι φάνηκα ἀνεκτικὸς
σὲ ἐσωτερικὲς πεποιθήσεις τοῦ δασκάλου, ἀλλὰ ὅτι
δῆθεν ἐκήρυξα ὡς δόγμα τὴ δύνα-
μιότητα τοῦ ψυχικοῦ του διχασμοῦ.
Σιὴ δήλωσι ἐκείνη μὲ ἀνάγκασε τὸ ἀκόλουθο γεγο-
νός: Πέρος πρὸς τὸ τέλος τοῦ σχολικοῦ χρόνου, ὅταν
γιὰ πρώτη φορὰ ἄκουσα νὰ διαδίδεται κάτι γιὰ τὸ
διευθυντὴ τῶν προτύπων δημοτικῶν σχολείων, τὸν
ἐκάλεσα σιὸ γραφεῖό μου ἐμπρὸς σιὸν ὑποδιευθυντὴ
καὶ τὸν ρώτησα σχετικὰ μὲ τὶς διαδόσεις πὸν εἶχα
ἀκούσει. Ὁμολόγησε τὶς κοινωνικὲς του ἰδέες, καὶ
σὲ ἐρώτησή μου σχετικὴ ἀπάντησε ὅτι: ὅπως ἐργά-
σθηκε ὡς τώρα σιὸ σχολεῖο, τὸ ἴδιο θὰ ἐξακολουθῆ
νὰ ἐργάζεται σεβόμενος τὶς ἀρχὲς τοῦ Μαρσαλείου.
Καὶ πρόσθεσε ὅτι αὐτὸ τοῦ εἶναι τόσο μᾶλλον εὐκόλο,
ὅσο ὡς διευθυντὴς τῶν προτύπων δημοτικῶν ἔχει νὰ
κάμῃ μόνον μὲ παιδιὰ μικρὰ τοῦ δημοτικοῦ σχολεῖου.
Τὴν ἴδια ὅμως ἡμέρα ἐκάλεσα τὸ προσωπικὸ σὲ ἐπι-
κεισὸδιό αὐτό, ἔκαμα τὴ γνωσιὴν δήλωσι μὲ ἀποκλει-

σικὸ σκοπὸ νὰ ἐξασφαλίσω τὸν ἀπόλυτο σεβασμὸ στὶς ἀρχὰς τοῦ διδασκαλείου ἐκ μέρους τοῦ προσωπικοῦ. Ἐτόνισα τότε τὶς μεγάλες δυσκολίες γιὰ τὴν προκοπὴ τοῦ εκπαιδευτικοῦ μας ἔργου σὲ περίπτωσιν ποὺ θὰ ὑπῆρχε τυχὸν σὲ κανέναν ἀπὸ τὸ προσωπικὸ διαφωνία μεταξὺ τῶν ἰδεῶν του καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ σχολείου. Καὶ χωρὶς νὰ θελήσω νὰ ἐπέμβω σὲ ζητήματα συνειδήσεως τοῦ καθενός, δὲν παρέλειψα νὰ ἐξάρω τὴν πεποίθησή μου ὅτι: «Στὶς βασικὰς ἀρχὰς τοῦ Διδασκαλείου μείναμε ὅλοι σύμφωνοι καὶ ἀπάνω σ' αὐτὰς ἔχομε χρέος νὰ ἐργαστοῦμε. Ἡ ἐργασία μας θὰ εἶναι τόσο γονιμώτερη, ὅσο μεγαλύτερη ἢ ὁμοφωνία τῶν ἀρχῶν μὲ τὶς δικές μας. Μάλιστα μονάχα ἀπόλυτη ταυνιότητα μπορεῖ νὰ ἐντείνει τὴ μορφωτικὴ μας ἐπίδραση στὸ πιὸ μεγάλο σημεῖο. Ὅσο μεγαλύτερη ἢ διαφωνία, τόσο περισσότερο λιγοστεύει καὶ ἡ μορφωτικὴ μας ἐπίδραση, καὶ αὐτὸς τουλάχιστον (λέει ὁ διευθυντὴς) βλέποντας μόνον τὴν προκοπὴ ἑνὸς ἀπρόσωπου ἔργου ὅπως εἶναι τὸ ἔργο τοῦ Διδασκαλείου, δὲν θὰ μποροῦσε νὰ ὑπηρετήσῃ σ' αὐτό, ἂν διαφωνοῦσε στὶς βασικὰς ἰδεολογικὰς ἀρχὰς του. Μ' αὐτὰ δὲν ἐννοεῖ βέβαια ὅτι ὁφείλει ὁ καθένας νὰ δώσῃ τὴν ἀτομικὴν του ἐλευθερίαν. Τὸ ἔργο μας ὅμως ἀπαιτεῖ ἐλεύθερον ἐσωτερικὴν κατὰφασιν καὶ

μόνον ἔτσι μπορεῖ νὰ προκόψῃ». (Ἡρᾶξις 436, 10 Μαΐου 1924). Ὅτι δὲ μὲ ὅλην τὴν ἀνεπιτότητα ἐννοοῦσα νὰ ἐξασφαλισθῇ ὁ ἀπόλυτος σεβασμὸς στὶς ἀρχὰς τοῦ διδασκαλείου, ἀπόδειξιν εἶναι καὶ τὸ γεγονός ὅτι μόλις ἢ διεύθυνση συνέλαβε καὶ ὑπογίαις ἀκόμη πῶς ὁ διευθυντὴς τῶν προτύπων πιθανὸν νὰ ἐνεργήσῃ στὸ προσωπικὸ ἀντιθέτως μὲ τὴν πίστη τοῦ σχολείου, δὲν ἐδίωξεν νὰ τοῦ συστήσῃ νὰ ὑποβάλῃ τὴν παραίτησή του, ἂν καὶ ἐπρόκειτο γιὰ παιδαγωγὸν ποὺ εἶχε προσφέρει πολυτιμώτατες ὑπηρεσίες στὸ Μαράσιον.

Β΄.

ΤΟ ΕΠΕΙΣΟΔΙΟ
ΤΩΝ ΔΗΜΟΔΙΔΑΣΚΑΛΩΝ

I

ΕΝΑ ΓΡΑΜΜΑ ΣΤΗΝ ΕΣΤΙΑ

Ἐναδημοσιεύεται μὲ μερικὲς ἀπαραίτητες συμπληρώσεις ἢ ἀπάντησι πρὸς ἔπιστελε ὁ κ. Δελμοῦζος εἰς τὴν «Ἐστία» τῆς 4 Ἰουνίου.

II

ΚΑΙ ΛΙΓΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

I

ΕΝΑ ΓΡΑΜΜΑ ΣΤΗΝ «ΕΣΤΙΑ»,

Κύριε Διευθυντὰ τῆς «Ἐστίας».

Σχετικὰ μὲ ὅσα ἐγράφατε στὴν «Ἐστία» τῆς 1ης Ἰουνίου ἐναντίον τῆς ἐργασίας τοῦ Μαρασλείου παρακαλῶ νὰ δημοσιεύσετε τὴν ἀκόλουθον ἀπάντησίν μου, ἂν θέλετε νὰ διαφωτίσετε πραγματικὰ τὸ ἀναγνωστικόν σας κοινόν.

Τρεῖς δημοδιδάσκαλοι τῶν προτύπων τοῦ Μαρασλείου, οἱ κ.κ. Δημητρακόπουλος, Γεννηματῆς καὶ Κάρμας, ἐδημιούργησαν σὲ κάποια συνεδρία τοῦ προσωπικοῦ ἐπεισόδιο εἰς βάρος τῆς κ. Ἰμβριώτη. Ἡ διαγωγή των τοὺς ἔφερε σὲ τέτοια ἀντίθεση μὲ ὅλο τὸ προσωπικόν καὶ ὡς πρὸς τὴ στοιχειώδη ἀκόμη ἠθικὴν, ὥστε ἓνα μέλος τοῦ συλλόγου ἀναγκάστηκε ν' ἀποκαλέσῃ κατὰ τὴ συνεδρία ἐκείνη τὸν κ. Δημητρακόπουλον συκοφάντη. Γι' αὐτὸ ἐσύσθησα σὲ ὑπογεγεῖο νὰ ἀποὺς διατάξῃ (ᾧ ἀπόστολον ἀμέσως πάσης ἐν τῷ διδασκαλείῳ ὑπηρεσίας) καὶ συγχρόνως ἀνεθέσθαι τὴν ὑπόθεσιν σὲ ἐκπαιδευτικὸν συμβούλιον (παραιτούμενον τοῦ ὑπὸ τοῦ νόμου χορηγουμένου μοι δικαιώματος ὅπως προδῶ εἰς τὴν πειθαρχικὴν τιμωρίαν τῶν ἐν λόγῳ δημοδιδασκάλων).

Ὁ κ. πρόεδρος τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συμβουλίου μετὰ τῆ σχετικῆ μου πρόταση ἐνεργεῖ γιὰ τὸ ἐπεισόδιο ἀνακρισεις ποὺ δὲν ἐτελείωσαν ἀκόμη. Ἐπειδὴ ὁμοῦ οἱ τρεῖς δημοδιδάσκαλοι γιὰ νὰ προκαταλάβουν τὴν κοινὴ γνώμη ἐδημοσίευσαν κάποιο ὑπόμνημά τους πρὸς τὸ ὑπουργεῖο—ἔργο τοῦ κλ Κουλουμβάκη— καὶ ἔδωσαν στὸν τύπο («Σκρῖν», «Απογευματινὴ», «Ἐστία» κτλ.) πληροφορίες ποὺ ἢ εἶναι διαστρεβλώσεις γεγονότων ἢ δημιουργήματα τῆς φαντασίας των, ἐμποδίζεται δὲ ἔτσι ἡ ἐργασία τοῦ σχολείου, ἀναγκάζομαι ὡς διευθυντῆς τοῦ ιδρύματος πρὶν ἀκόμη βγῆ τὸ πόρισμα τῶν ἀνακρίσεων νὰ δηλώσω τὰ ἑξῆς:

Τὸ Μαράσλειο ὄχι μόνον δὲν ἐργάζεται ἐναντίον τῆς «θρησκείας, τοῦ ἐθνικοῦ καὶ τῆς οἰκογενείας», ὅπως σεῖς κατηγορεῖτε, ἀλλὰ ἀπεντίας ζῆ μὲ τὴν πίστη: ὅτι ὁ ἐθνισμὸς δὲν εἶναι ἰδέα ἀφρημένη ποὺ μπορεῖ κανεὶς νὰ τὴν πετάξῃ θιαν θέλη εἶναι πραγματικότητά αἰώνων ζυμωμένη στὸ αἷμα ποὺ τῆ ζῆ κάθε ἄτομο καὶ καθορίζει τὴ ζωὴ του ὅτι μόρφωση πραγματικὴ εἶναι ἀπολύτως ἀδύνατη ἂν δὲν στηρίζεται στὰ ἐθνικά μας στοιχεῖα καὶ τὴ δική μας πραγματικότητα ὅτι ἀνθρώπινο δὲν ἐπιζητεῖται στὸν ἐθνισμὸ εἶναι κάτι ἀκατανόητο καὶ ἀδύνατο ὅτι ἡ ἐθνικὴ αὐτοσυντήρηση εἶναι χρέος τοῦ καθενὸς καὶ κάθε ἐνέργεια ἐναντίον

τῆς εἶναι βιολογικὴ ἀνοησία (ἴδε Πραγματικὰ Διδασκαλείου ὑπ' ἀριθμ. 418, 419, 420 κτλ. Νοέμβριο, Δεκέμβριο 1923): ὅτι «ὁ θρησκευτικὸ συναίσθημα εἶναι πολυτιμότερο γιὰ τὴν ἀγωγή στοιχείο καὶ θὰ προσπαθήσῃ νὰ τὸ καλλιεργήσῃ ἐντατικὰ» (πρῶξις 436 Μάιος 1924): ὅτι ἡ οἰκογενεῖα εἶναι ἀπὸ τοὺς πλέον πολυτίμους παράγοντες στὴν ἀγωγή, γι' αὐτὸ καὶ ἐπιδιώξαμε τὴ στενὴτατη συνεργασία τῆς γιὰ τὴν ἀγωγή τῶν τροφίμων μας (ἀπογέματα γονέων).

Οἱ βασικὲς αὐτὲς ἀρχὲς τοῦ διδασκαλείου δόθηκαν ἀπὸ τὴ διεύθυνση στὸ προσωπικὸ θιαν ἄρχισε ἡ λειτουργία τοῦ Μαράσλειου, ὄχι ὡς θέματα γιὰ συζήτηση, ἀλλὰ ὡς δηλώσεις ποὺ θ' ἀποτελοῦσαν τὴ βάση τῆς ἐργασίας μας.

Ὅτι δὲ τὸ Μαράσλειο ἐννοεῖ νὰ ζῆσῃ τις ἀρχὲς του καὶ δὲν ἀνέχεται καμιά ἀντίθετη ἐνέργεια ἀποδείξη εἶναι καὶ τὸ γεγονός ὅτι μόλις ἡ διεύθυνση συνέλαβε καὶ ὑποψίες ἀκόμη πὸς ἓνα μέλος τοῦ συλλόγου, ὁ διευθυντῆς τῶν προτύπων, πιθανὸν νὰ ἐνεργήσῃ στὸ προσωπικὸ ἀντίθιτα μὲ τὴν πίστη τοῦ σχολείου, δὲν ἐδίωξε ὄχι (νὰ σκηνοθετήσῃ) καθὼς ἰσχυρίζεται τὸ ὑπόμνημά τῶν δημοδιδασκάλων («τὴν προσωρινὴ ἀπομάκρυνσή του»), ἀλλὰ νὰ τοῦ συστήσῃ νὰ ἐπιδιώξῃ τὴν παραίτησή του. Καὶ ἡ παραίτηση αὐτὴ δόθηκε στὸ ὑπουργεῖο πρὶν ἀκόμη δημιουργηθῆ

τὸ ἐπεισόδιο τῶν δημοδιδασκάλων, ἂν καὶ ἐπρόκειτο γιὰ ὑποψίες μόνο καὶ γιὰ παιδαγωγὸ πὸν ἐπρόσφερε σὶ τὸ Μαράσλειο πολυμιμῶτατες ὑπηρεσίες.

Ὡς πρὸς τοὺς ἰσχυρισμοὺς τῆς «Ἐστίας» καὶ τοῦ ἐπομνήματος τῶν δημοδιδασκάλων ἔχω ἀκόμη νὰ προσθέσω:

1) Δὲν εἶναι ἀλήθεια ὅτι «καθηγηταὶ τινες εἶχον πληροφορηθῆ ὅτι ἡ κ. Ἰμβριώτη ἐδίδακε τὴν ἑλληνικὴν ἐπανάσταση κατὰ τρόπον ἐκπληκτικόν» καὶ ἐπροκάλεσαν αὐτοὶ «κατὰ συνέπειαν συζήτησιν εἰς συνεδρίασιν τοῦ προσωπικοῦ παρουσίᾳ καὶ τοῦ διευθυντοῦ ἐπ' αὐτοῦ τοῦ ζητήματος» («Ἐστία» 1ης Ἰουνίου).

Ὅπως σὲ ὅλα τὰ μαθήματα ἔτσι καὶ στὴν ἱστορίαν ἔγιναν πρότυπες διδασκαλίαι τοῦ κ. Ἀναγνωστοπούλου καὶ δύο τῆς κ. Ἰμβριώτη γιὰ τὴν ἑλληνικὴν ἐπανάσταση. Τίς διδασκαλίαι ἀκολούθησε ὅπως γίνεται πάντοτε σχετικὴ κριτικὴ σὲ εἰδικὴν συνεδρία τοῦ προσωπικοῦ. Ἐγινε μεγάλη καὶ πολὺωρη συζήτηση, ἡ κ. Ἰμβριώτη ἀνέπτυξε διεξοδικώτατα τὴν μέθοδον πὸν διδάσκει, καὶ κατὰ τὴν συνεδρίαν ἐκεῖνη κανεῖς ἀπὸ τοὺς τρεῖς δημοδιδασκάλους δὲν ἔφερε καμμία ἀπολύτως ἀντίρρηση πρᾶκτικογράφος ἦταν ὁ ἴδιος ὁ κ. Δημητράκοπουλος.

2) Δὲν εἶναι ἀλήθεια ὅτι στὴν ἐπομένην συνεδρίαν τὰ πρᾶκτικὰ τοῦ κ. Δημητράκοπουλου πέρασαν χωρὶς ἀντίρρηση. Ὅταν τελείωσε τὸ διά-

βασμὰ τους, ἐπειδὴ εἶδα ὅτι ὁ πρᾶκτικογράφος μὲ ὅλην τὴν τὴν προσπάθειαν δὲν εἶχε κατορθώσει ν' ἀνταποκριθῆ στὴν σοβαρότητον τῆς συζητήσεως, καὶ διόρθωσιν πρόχειρον ἦταν ἀπολύτως ἐδύνατον, σύστασα μὲ ὅση λεπτότητα μποροῦσα νὰ καταδέσσω σὲ γραπτὰ σημειώματα τίς γνώμας πὸν εἶχαν ἀναπτύξει οἱ κριώτεροι ὁμιληταί: «Διαβάζονται τὰ πρᾶκτικὰ τῆς προηγουμένης συνεδριάσεως (26 Μαρτίου), ἐπειδὴ δὲ μερικῶν ὁμιλητῶν οἱ γνώμας λόγῳ τῆς δυσκολίας τοῦ θέματος δὲν γράφηκαν πιστὰ καὶ διεξοδικὰ, ἀποφασίζεται νὰ διατυπώσῃν αὐτὰς ἐγγράφῳ ὁ κ. Διευθυντής, ἡ κ. Ἰμβριώτη καὶ ὁ κ. Ἀναγνωστοπούλος καὶ νὰ προσαρτηθῶν στὰ πρᾶκτικὰ. (Πρᾶκτικὰ 9ης Ἀπριλίου).

3) Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ὅταν διαβάσθησαν τὰ πρᾶκτικὰ τῆς 26 Μαρτίου, ἂν καὶ ἔκαμα τὴν παραπάνω σύστασιν, τὰ ὑπογράψαμε ὅλοι. Ἔτσι γινώταν πάντοτε (*) γιὰτὶ δὲν ἔλειπε ἡ καλὴ πίστις ἀπὸ τὸ προσωπικόν. Πρέπει ὅμως νὰ προσθέσω ὅτι ἡ κ. Ἰμβριώτη ἤρθε (**) στὴν συνεδρίαν ἐκεῖνη ἀργότε-

Σημ.* Τὰ πρᾶκτικὰ π.χ. τῶν συνεδριάσεων τῆς 8,9,15 καὶ 16 Ὀκτωβρίου, ἂν καὶ τὰ εἶχαμε ὑπογράψει ὅλοι, ἐπρότεινα σὲ ἄλλη συνεδρία ἀργότερα · «γὰ τὰ ἀνασυγκροτήσῃ ὁ διευθυντής τῶν προτύπων συννεοούμενος μὲ καθένα πὸν εἶχε διατυπώσει γνώμας ἅπαντα στὰ θέματα πὸν συζητήθησαν τότε» γιὰτὶ ἐπρόκειτο γιὰ «βασικὰ ζητήματα τοῦ Διδασκαλείου καὶ δὲν διατυπώθηκαν καλά ἢ παρανοήθηκαν ἢ χάθηκε ὁ εἰσὸς τῶν νοημάτων»

Σημ.** «Στὴν περασμένην συνεδρίασιν ἔφτασα λίγο ἀργὰ κα' ἔτσι δὲν εἶχα ἀκούσει ἕνα ὠρισμένον μέρος τῶν πρᾶκτικῶν πὸν ἔγραψεν ὁ κ. Δημητράκοπουλος. Ἐὐτυχῶς ὅμως τὸ ζήτημα τὸ ἀνακίνησε ὁ ἴδιος καὶ μὲ κατάλληλην εἶδα χτὲς διαβάζοντας τὰ πρᾶκτικὰ ὅτι ἀνάμεσα σὲ ὠρι-

ρα, διαν πιά είχε διαβασίη τὸ μέρος τὸ παρεμβλητο-
σὶν πρὸ χειρο γραπτὸ τῆς σημείωμα.

4) Δὲν εἶαι ἀλήθεια ὅτι σὴν προη-
γούμενη συνεδρία ἤ κ. Ἰμβριώτη εἶχεν εἰπεῖ ὅσα ἀνα-
φέρει σὲ εἰσαγωγικὰ τὸ ὑπόμνημα: «Ἔτιο ἐγὼ ἐξε-
τάζουσα σὴν τελευταία τάξη τοῦ Διδασκαλείου τὰ
διάφορα πολιτικοστρατιωτικὰ γεγονότα τοῦ 1821 τὰ
ἐρευνῶ ἀπ' τὴ βασικὴ ἄποψη ὅτι ἡ ἐπανάστασις τοῦ
1821 εἶναι ἀποτέλεσμα (*) τῆς ἀστικῆς τάξεως
τῆς Ἑλλάδος ἐπηρεασθείσης ἀπὸ ἀνάλογη κίνηση
τῆς Δύσεως καὶ ἐπομένως δὲν εἶναι ἀποτέλεσμα
τῆς γενικῆς τοῦ ἔθνους ἐξεγέρσεως». Οἱ φράσεις
αὐτὲς παραποιοῦν ἀκόμη καὶ τὸ σχετικὸ μέ-
ρος τῶν πρακτικῶν, τὸ ὁποῖον ὁ ἴδιος ὁ κ.
Δημητρακόπουλος τὸ ἔχει συγγρά-
ψει καὶ παρεμβάλει, χωρὶς μάλιστα λο-
γικὸ εἶρημὸν σὶν πρὸ χειρο γραπτὸ (***) σημείωμα πὸν
τοῦ ἔδωσε πρὶν ἀπὸ τὸ ἐπεισόδιον ἤ κ. Ἰμβριώ-
τη, διαν τῆς εἶχε ζητήσει γραπτὲς τίς γνώμες τῆς.

σμένες μου σκέψεις γιὰ τὴν ἱστορίαν «γραπτὰ δοσμένας» ἔ-
χουν προστεθεῖ καὶ πράγματα πὸν οὔτε εἶπα οὔτε ἔγραψα
ὅπως δείχνει τὸ ἴδιον τὸ χειρόγραφο. (Ἀπὸ τὸ δευτερο
γραπτὸ σημείωμα τῆς κ. (Ἰμβριώτη πὸν τὸ κατέθεσε στὰ
πρακτικὰ τῆς 12 Μαΐου).

Σημ. * Χαρακτηριστικὴ παραλλαγὴ δημοσιεύουν ἐνυ-
πόγραφα οἱ τρεῖς δημοδιδάσκαλοι σὶν Ἐμπρὸς τῆς 6 Ἰ-
ουνίου: « ὑπὸ τὸ βασικὸ πρόβλημα ὅτι ἡ ἐπανάστασις
τοῦ 21 εἶναι σκέψη καὶ ἀποτέλεσμα τῆς ἐξεγέρσεως τῆς
ἀστικῆς τάξεως».

Σημ. ** Τὸ πρὸ χειρο αὐτὸ γράπτον σημείωμα τῆς κ.
Ἰμβριώτη, μονογραφημένο ἀπὸ τὸν κ. Δημητρ. ἔχει κατα-
τεθεῖ στὰ πρακτικὰ τῆς 12 Μαΐου)

Ἡ παρεμβολὴ αὐτή, ὅπως φάνηκε κατὰ τὴν συνεδρίαν
τοῦ προσωποικοῦ, δὲν ἐγινε ἀπὸ παρεξήγησιν.

5) Δὲν εἶναι ἀλήθεια ὅτι σὴν συζή-
τησιν πὸν ἀκολούθησε εἶπα: «Ὅτι ἡ ὁδὸς τοῦ
Κορδάτου» πὸν ἀκολουθεῖ σὶν βιβλίον τοῦ «Ἰ-
ναι μᾶλλον ἐπιτυχῆς καὶ συγχρο-
νισμένη». Τὸ βιβλίον τοῦ κ. Κορδάτου τὸ ἐχα-
ρακτήρισα σὴν συνεδρίαν ἐκείνη «ἀστικὴ προσῆ-
πάθεια καὶ ἀνάξια λόγου, τελεί-
ως ἀνεπιστημονικὴ». Καὶ ἐπρόσθεσα ὅτι
«τὴν ὕλιστικὴν ἀντίληψιν τῆς ἱστορίας ἔτιο χοντρο-
κομμένη, μὲ μόνον δηλαδὴ παράγοντα τοὺς οἰκονο-
μικοὺς ὄρους, δὲν τὴν ἀκολουθεῖ σήμερον κανεὶς σο-
βαρὸς ἐρευνητὴς σὴν ἱστορικὴν ἐπιστήμην».

6) Δὲν εἶναι ἀλήθεια ὅτι εἶπα σὴν
συνεδρίαν ἐκείνη: «νομίζετε ὅτι οἱ κλέφτες καὶ οἱ
ἀρματωλοὶ σου ἔκαταν τὴν ἐπανάστασιν ;»

7) Εἶναι ἀλήθεια ὅτι σὲ εἰδικὴν συνεδρίαν
ἐζήτησα ἀπὸ τὸ προσωποικὸν καὶ ἰδιαίτερος ἀπὸ τοὺς
τρεῖς δημοδιδασκάλου ν' ἀπαντήσουν: α') «Ἄν
θεωροῦν τὴν ἐργασίαν καὶ τὴν ἀ-
γωγὴν τοῦ Διδασκαλείου ὄχι μόνον
ἐθνικὴν, ἀλλὰ ἐθνικωτάτη ἀπὸ πά-
σης ἀπόψεως. Καθολικὴ ἀπάντησις: «εἶναι
ἐθνικωτάτη», ἐκπὸς τοῦ κ. Δημητρακοπούλου
πὸν ἀπάντησε ἔτιο: «Παραδέχομαι πὸς ἀποφασίστη-
κε νὰ εἶναι ἐθνικὴ καὶ ἦσαν τέτοια μέχρι τῆς σιγ-
μῆς πὸν ἡ κ. Ἰμβριώτη εἶπε ὅσα εἶπε. Ἀπὸ τότε

κλονίστηκα ὡς πρὸς τὴν ἐργασία
τῆς κ. Ἰμβριώτη». β) Ἄν ἡ ἐργασία
τῆς κ. Ἰμβριώτη σὴν ἱστορία καὶ
ἡ καθόλου ἐργασία της σὶδ διδα-
σκαλεῖο εἶναι ἐθνικωτάτη ἢ ὄχι;
Γενικὴ ἀπάντησι καταφατικὴ, πλὴν τῶν κ.κ. Δημη-
τρακοπούλου καὶ Γεννηματᾶ, οἱ ὁποῖοι παρέπεμψαν
σὶα πρακτικὰ, ἐνῶ ὁ κ. Κάρας ἐδήλωσε ὅτι «οὔτε
γὰ τὸν ἑαυτό μου δὲν μπορῶ νὰ ἐκφράσω γνώμη».
γ) Οἱ δύο δημοδιδάσκαλοι σὲ ἐρώτησή μου ἄν
ἀπὸ τίς διδασκαλίαι τῆς κ. Ἰμβρι-
ώτη ἔβγαλαν τίτιοιο συμπέρασμα,
ἀπάντησαν ἀρνητικὰ. Καὶ σὲ νέα μου ἐρώτη-
ση: Ποῦ στηρίζουν τὴν ἀντίληψή
τους αὐτή, καὶ ἄν ἔχουν ἄλλα δεδο-
μένα ἐκτὸς τῶν πρακτικῶν, ἀπάντη-
σαν ὅτι τὴν στηρίζουν μόνον σὶδ μέ-
ρος τῶν πρακτικῶν (πὸν τὸ εἶχε συγ-
γράψει καὶ παρεμβάλει ὁ ἴδιος ὁ
κ. Δημητρακόπουλος) καὶ ὅτι δὲν ἔ-
χουν ἄλλα δεδομένα. Τὰ πρακτικὰ τῆς
συνεδρίας αὐτῆς τὰ ἔχουν ὑπογράψει καὶ οἱ τρεῖς
δημοδιδάσκαλοι.

Αὐτὰ εἶναι τὰ γεγονότα ὅπου ζήτησαν ἢ «Ἐστίον»
κλπ. νὰ στηρίξουν τὴν πολεμική τους κατὰ τοῦ διδα-
σκαλείου.

Ὁ ἀμερόβλητος ἀναγνώστης ἄς βγάλῃ τὸ συμπέ-
ρασμά του. Ἄν δὲ ἐνδιαφέρεται γὰ τὴν ἐργασία

τοῦ διδασκαλείου καὶ ἐπιθυμῇ πραγματικὰ διαφω-
τισμὸ γὰ τὴν προσπάθειά μας αὐτή, ἄς διαβάσῃ σχε-
τικὰ ἄρθρα μου πὸν ἀρχίζουν νὰ δημοσιεύωνται ἀπὸ
αὔριο Παρασκευὴ σὴν ἐφημερίδα ἢ «Δημοκρατία».

A. ΔΕΛΜΟΥΖΟΣ

II

ΚΑΙ ΛΙΓΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

1. Τὸ μέρος τῶν πρακτικῶν πὸν ἔχει παρεμβάλει
αὐθαίρετα ὁ κ. Δημητρακόπουλος σὶδ γραπτὸ ση-
μείωμα τῆς κ. Ἰμβριώτη εἶναι κατὰ λέξη τὸ ἀκό-
λουθο: «Ἐτι διδάσκατος τὴν ἱστορία τῆς ἑλλην.
ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 ἐρευνᾶ (ἢ κ. Ἰμβριώτη) τὰ
διάφορα πολιτικοστρατιωτικὰ γεγονότα ὑπὸ τὸ βα-
σικὸ πρόβλημα: «εἶναι ἡ ἐπανάστασι ὁλοκληρωτικὴ τοῦ
ἔθνους ἀθρόο-
μητη ἐξέγερσι ἢ εἶναι ἔργο τῆς ἀ-
στικῆς μοναχὰ τάξης, ἢ ὁποῖα πα-
ρεκίνησε καὶ ἐξήγειρε τοὺς ἄλ-
λους;» Στὴν Εὐρώπῃ ἐκεῖνη τὴν ἐποχὴ εἶχε νι-
κήσει καὶ εἶχε ὑψωθῆ ἡ ἀστικὴ τάξι. Αὐτὸ τὸ πράγ-
μα εἶχε ἀντίκτυπο καὶ ἐπίδρασι καὶ ἀποτέλεσμα σὴν
Ἑλλάδα;» (Πρακτικὰ 26 Μαρτίου). Δηλαδὴ κὶ ἐδῶ
ἀκόμη τὸ ζήτημα μπαίνει ὡς πρόβλημα, ὡς

ἀπορία, ὡς ἐρώτημα, σὺν ὁποίῳ ἕμῳ δὲν δίνεται καμιά ἀπάντησις.

2. Στὸ ὑπόμνημα ἕμῳ τῶν δημοδιδασκάλων καὶ τ' ἄλλα δημοσιεύματά τους καὶ τὸ παρέμβλητο αὐτὸ μέρος τῶν πρακτικῶν παραποιεῖται ἔτσι: «... τὰ ἐρευνῶ ὑπὸ τὸ βασικὸ πρόβλημα **ΟΤΙ ἡ ἐπαναστάσις τοῦ 21 εἶναι [σκέψη καὶ ἐκτέλεσις καὶ] ἀποτέλεσμα τῆς ἀσικῆς τάξεως τῆς Ἑλλάδος**, ἐπηρεασθείσης ἀπὸ ἀνάλογη κίνησις τῆς Δύσεως, καὶ ἐπομένως δὲν εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς γενικῆς τοῦ ἔθνους ἐξεγέρσεως». Δηλ. ἐδῶ πιά δὲν παρουσιάζεται ὡς πρόβλημα, ὡς ἐρώτημα, ἀλλὰ ὡς θετικὴ ἀπάντησις τῆς κ. Ἰμβριώτη, στὴν ὁποίαν μάλιστα γὰρ νὰ μὴ ὑπάρξῃ καμιά ἀμφιβολία προστίθεται καὶ τὸ συμπερασματικόν: ἐπομένως κτλ.

3. Στὴν «ἀπολογία μου» δημοσιευομένη στὰ 1915 γράφω (σ. 305) γὰρ τὸ βιβλίον τοῦ Σ κ λ η ρ ο ῦ: «Κατὰ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ θέματός μου ἐπέκρινα διάφορα σημεῖα τοῦ περιεχομένου τοῦ ἐν λόγῳ βιβλίου ἀποδείξας μὲ πράγματα τὴν σφαιρὰν κατὰ τὴν γνώμην μου ἀντίληψιν τοῦ συγγραφέως. Ἐν τοιοῦτον σημεῖον οὐσιῶδες εἶναι π.χ. ὅτι ὁ συγγραφεὺς περιτορίζων τὴν ἱστορικὴν ἐξέλιξιν καὶ βασιζὼν αὐτὴν εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῶν οἰκονομικῶν μόνων παραγόντων παραδέχεται ὡς τὸ κατ' ἐξοχὴν αἴτιον τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως τὴν οἰκονομικὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἀσικῆς τάξεως. Τὴν μονομέρειαν τοῦ τοιοῦτου

ἰσχυρισμοῦ ἀνήρθεα ἐκτὸς τῶν ἄλλων καὶ διὰ πλείστων ὅσων παραδειγμάτων πλουσίων ἀσικῶν, ἀτόμων ἢ ομάδων, οἱ ὅποιοι ἀποστέργοντες κατ' ἀρχὰς τὴν ἐπαναστάσιν ἠναγκάσθησαν νὰ ὑποκύνουν εἰς τὴν θέλησιν καὶ τὴν βίαν τοῦ ἐξεγερθέντος λαοῦ. Διὰ νὰ καταδείξω δὲ τὴν δύναμιν ἐνὸς τῶν σπουδαιότερων ἠθικῶν ἐλατηρίων, τὰ ὁποῖα παρορῶνται ἐν τῷ βιβλίῳ, τὴν δύναμιν τῆς ζωντανῆς παραδόσεως, ἀνέπτυξω κτλ. κτλ.

4. Ὁ κ. Κορδάτος σὺν ἴδιον τὸ βιβλίον τοῦ «ἡ κοινωνικὴ σημασία τῆς ἑλλην. ἐπαναστάσεως τοῦ 21» ποῦ τὸ ἐπαίνεσα τάχα στὴν περιώνυμη συνεδρία, ἐπικρίνοντις τὴν παραπάνω ἀντίληψή μου γράφει: «Ὁ κ. Δελμούζος... ἰσχυρίσθη ὅτι ἡ ἀνωτέρω ἀντίληψις, δηλ. ἡ εἰς τὰ ὑλιστικὰ αἴτια ἀπόδοσις τῆς ἐπαναστάσεως, καταρρέει ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἀβιτοί τινες ἀπειτάχθησαν κατ' αὐτῆς... Ὁ ἰσχυρισμὸς τοῦ Δ. εἶναι καὶ μονομερὴς καὶ μὴ σοδαρὸς. Διότι πρῶτον...» (βλ. σελ. 153 κ. π.).

13...
MADRID...
1901